

Indholdsfortegnelse

Redaktionellt	214
Lennart Ramberg: Donald Meltzers estetiska konflikt och dess avspeglingar i kliniskt arbete – Del 2	216
Anne Margrethe Tveit: Essay: Eksistensialanalysen eksisterer! Drømmeseminar med psykolog Erik Craig	243
Eystein Victor Våpenstad & Per-Einar Binder: Intervju med Neil Altman	252
Bogannmeldelser	
Dennis Lind & Svend Aage Madsen: <i>Fonagy, P. et al.: Affektregulering, mentaliserings og selvets udvikling</i>	267
Else Margrethe Berg: <i>Claus Haugaard Jacobsen & Karen Vibeke Mortensen (red.): Supervision af psykoterapi. Teori og praksis</i>	276
Ole Jakob Storebø: <i>Torben Schjødt & Torben Heinskou (red.): Miljøterapi på dynamisk grundlag</i>	281

Table of Contents

Editorial	214
Lennart Ramberg: Meltzer's aesthetic conflict and its ramifications within clinical work. Part 2	216
Anne Margrethe Tveit: Essay: The existential analysis does exist! Dream seminar with psychologist Erik Craig	243
Eystein Victor Våpenstad & Per-Einar Binder: Interview: Neil Altman	252
3 Bookreviews	267

Redaksjonelt

Vi presenterer her del 2 av Rambergs artikkel om Melzers estetiske konflikt. Nykleinianen Donald Melzer har satt dype spor etter seg i Skandinavia. Hans teoretiske begrep som "Estetisk konflikt", "Geografisk forvirring" og "Claustrum" har på tross av eller kanskje på grunn av sin dunkelhet inspirert mange psykoterapeuter til å våge seg inn i de mer utforskede områdene av det psykiske rum som psykoterapeut og pasient deler. Lennart Ramberg, som blant annet har oversatt Melzer til svensk, viser i sin artikkel båndene mellom Melzers teorier og den kleinianske psykoanalytiske tradisjonen. I de kliniske eksemplene knyttes disse bånd også tydeligere sammen med sentrale begrep hos Freud. Innholdet i dette nummer av Matrix berører videre relasjonene mellom nært beslektede fagområder som filosofi, sosiologi, politikk, samtidshistorie, psykoanalyse og moderne psykoterapeutiske strømninger.

Med utgangspunkt i et drømmeseminar i Meixco med psykoanalytikeren Eric Craig tar Anne Margrethe Tveit oss i sitt essay "Eksistensialanalysen eksisterer!" med på en spennende reise i grenselandet mellom filosofi og psykoterapi. Hun fører oss rakt inn i en tradisjon med rötter i 1900-tallets sentraleuropa. Den gjensidige befruktningen mellom eksistensialisme, psykoanalyse og psykoterapi er like aktuell i dag.

I Binder og Våpenstads intervjuer med den amerikanske relasjonelle psykoanalytikeren Neil Altman befinner vi oss i et lignende grenseland. Vi får møte en moden og erfaren kliniker som i sitt arbeide med barn og deres nærstående til daglig befinner seg midt i et konkret relasjonelt felt. Neil Altman tar oss med på sin egen profesjonelle utviklingsreise. Intervjuene er holdt i en personlig og avspent tone, som gir innblikk i den kliniske hverdagen samtidig som lenkene mellom den relasjonelle psykoanalysen og gårsdagens teoretikere blir tydelige.

Vi bringer også tre lengre bokanmeldelser. Fonagy, Gergerly, Jurist og Targets bok "Affektregulering, mentalisering og selvets utvikling" er et sentralt verk i den

relasjonelle tradisjonen. Den anmeldes av Dennis Lind og Svend Aage Madsen. Else Margrethe Berg har anmedt den nylig utkomne boken "Supervision af psykoterapi. Teori og praksis" av de danske forfatterne og klinikerne Claus Haugaard Jacobsen og Karen Vibeke Mortensen. Ole Jakob Storebø har en lengre utlegning av Torben Schødt og Torben Heinskou (red.) "Miljøterapi på dynamisk grundlag".

Vi takker Anne Lindhardt som etter mangeårig innsats er gått ut av redaksjonen. Hun vil sammen med Steinar Lorentzen gå inn i vårt fagpanel og vil fortsatt yte verdifull støtte til Matrix. Vi i redaksjonen håper at de områderne som vi berører i dette nummeret kan gi våre lesere både inspirasjon og lyst.

Hanna Sitter Randén

Svein Tjelta

Donald Meltzers estetiska konflikt och dess avspeglningar i kliniskt arbete Del 2

Tröskelfasen och en fortsatt beskrivning av den estetiska konflikten med en längre klinisk vinjett¹

Matrix 2008; 3, 216-242

Lennart Ramberg

I artikeln beskrivs Meltzers begrepp den estetiska konflikten som enligt honom uppstår i övergången mellan den schizo-paranoida och depressiva positionen. En existentiellt fenomenologisk beskrivning ges. I efterförloppet uppstår ofta ett nästan ordlöst relaterande, communion. Vidare beskrivs hur den psykoanalytiska processen har sin grundrörelse i den estetiska dimensionen. Som avslutning ges en längre klinisk beskrivning av en patient som börjar lämna sin narcissism och öppnar sig mot en estetisk upplevelse av livet.

En introducerande översikt

Här följer en översikt av den andra delen av min undersökning av Meltzers begrepp *den estetiska konflikten*.

1 Artikeln (del 1 och 2) bygger på föredrag hållna för Meltzergruppen i Stavanger 2007 samt i Svenska Psykoanalytiska Sällskapet 2007, 2008. Därför är materialet skrivet inom Klein-Bion-Meltzer-traditionen. Andra traditioner har beskrivit motsvarande skeenden och till dem vill jag återkomma vid ett annat tillfälle.

Lennart Ramberg, utbildningsanalytiker i Svenska Psykoanalytiska Sällskapet, IPA, IFPS. Leg.läk. specialist inom barn och ungdomspsykiatri. Sandbacksgatan 1, SE-11621 Stockholm, Sverige. Tel: 0046-8306877. lennart.ramberg@telia.com. Hemsida: www.lennartramberg.se.

Enligt honom intensifieras denna under den så kallade tröskelfasen, det vill säga den ofta problematiska övergången från den schizoparanoidea positionen till den depressiva.

I kraft av den psykoanalytiska processens inneboende dynamik ser sig patienten ömsom gradvis förlora, ömsom självvalt släppa, sin kontroll av relationen till analytikern. Allt oftare och alltmer insisterande tvingar sig den estetiska konflikten fram inom honom tills han alltmer oreserverat börjar erkänna den, varefter den mer antar karaktären att bjuda sig för honom. Ju mer oförbehållsamt han överlämnar sig till sin inre process, desto beredvilligare är han att tillåta analytikern att fullt ut ansvara för den analytiska situationen.

Man upplever ofta övergången i form av ett inifrån kommande tvång eller en kraft som drar en ned mot en oförutsägbar, farofylld (apprehensive) känsla av fruktan och bävan (Kirkegaard, 1843) som oftast är förenad med en smärtsam, och för många kränkande känsla, av att vara utlämnad. Ofta möter man, och dras man in i, primitiva och till en början skrämmande, skeenden av delobjektskaraktär. Samtidigt är man utlämnad till analytikerns tyst förmedlade empati eller till hans stumhet eller tysta attack. Om det senare faktiskt är förhanden, eller om det är en projektion, kvittar i stunden. Upplevelsen av smärta och kränkning är likväl total.

Analytikerns lyhördhet in mot sig själv och för patienten är avgörande för om han väl kan svara för och värna om processen. Empatiska misstag i form av inkräktande överbeskydd och kylig neutralitet är viktiga att reparera i form av uppriktigt ömsesidigt klarläggande.

Gradvis börjar en kreativ vitalitet göra sig gällande med en i början oklar riktning. Allt är emergent.

Den "narcissistiska grundbulten" börjar lösas upp och en öppenhet mot den egna inre världen, åtföljt av ett genuint intresse för den andre, börjar ersätta den tidigare självcenterade och egoistiska livshållningen.

Ställvis släpper "bulten" helt och man upplever sig då vara, och är sannolikt, för en tid utan en bärande inre struktur – ett skeende som för vissa kan vara riskfyllt.

När den estetiska konflikten med dess inneboende ambivalens har börjat tolereras och med viss bävan även eftersträvas av patienten, infinner sig ofta processen *communizing* med en varaktighet av alltifrån sekunder till flera minuter. Det är en huvudsakligen icke verbal ömsesidig förmedling av patientens och analytikerns inre väsen och den sker med fullvärdig integritet hos båda och är således antitetisk till, men förväxlas ofta med, en symbiotisk process med dess inkräktande projektiva identifikationer.

Oftast omärkligt följer en kvalitativ förändring av personlighetskärnan och följaktligen också av de värden som styr det nära livet. Det visar sig i form av en ökad förmåga till existentiellt rationella och självständiga ställningstaganden, ett genuint intresse för andra, liksom en beredvillig öppenhet in mot sig själv och för den estetiska upplevelsedimensionen.

Det är viktigt att påpeka att den depressiva positionen för Klein implicerar en existentiell säkerhet. För (den sene) Meltzer innebär det snarare en vital tilltro till sin inre förmåga att utan tvångsmässig reservation oreserverat våga möta och delta i en värld på gott och ont. Det är ett synsätt kongruent med Bions dictum att kunna befinna sig i oscillation mellan Kleins positioner, att kunna vara i sin negativa kapabilitet.

I artikeln återupptas därefter den diskussion jag förde i den första delen om värdet av ett huvudsakligen *estetiskt förhållningssätt* och en diskussion om *sann och falsk skönhet*.

Slutligen presenterar jag en längre *klinisk beskrivning* på hur övergången till den depressiva positionen kan te sig i en analys. I denna koncentrerar jag mig på hur patienten öppnar sig för en mer estetisk upplevelse av världen; det vill säga hur patienten i tröskelfasen börjar gå ur sin narcissistiska position och öppnar sig för världen genom att börja se dess skönhet i olika små detaljer: hon börjar få ett sant passionerat intresse (+K) för livet.

Efter att först presentera en enkel metapsykologisk översikt övergår jag sedan till att beskriva tröskelfasen och patientens upplevelser av denna.

Förenklat om vissa skillnader mellan Freuds, Kleins och Bions teoretiska modeller.

Utifrån Freuds synsätt (vertex) avgörs relevansen av en inre föreställning, om den står sig vid en realitetstestning. Man provar sin föreställning, och det förhållningssätt som den implicerar, om den fungerar i relation till den yttre verkligheten; om den leder till en tillräcklig sexuell eller libidinös tillfredsställelse eller inte.

Utifrån Kleins synsätt är det avgörande om föreställningen för fram till en psykisk upplevelse av säkerhet (depressiv position) eller inte (schizoparanoide position).

För Bion (Meltzer, 1978) gäller realitetsprövningen den inre realiteten och den är därför inte primärt riktad mot yttervärlden, även om en bekräftelse i någon form, negativ eller positiv, kan vara viktig.

Alla dessa (teoretiska) modeller är relevanta och beror på vilket synsätt (vertex) som är aktuellt.

Det avgörande för Bion (och Meltzer) är om man kan vara i sanningen och känner tilltro till den; inte i form av en sanning som ett 'ting i sig' (Kant, 1787), utan att ha tilltro till sin egen *sanna emotionella erfarenhet* av sitt inre skeende (som kan ha initierats av en yttre händelse eller en dialog).

Jag ser/förstår det som att man i stunden är medvetet klar i sitt 'känna-tänkande' (Ramberg, 1998b), och detta i sin tur är kongruent med ens omedvetna processer (binocular vision, Bion, 1962). De senare är och skall vara omedvetna för en, varför en kontaktbarriär upprätthålls mellan det medvetna och omedvetna rummet.

Jag menar att Bion är den förste inom psykoanalysens huvudfåra som använder sig av en genomförd affektteori, även om denna kläds i metateoretiska begrepp (som länkarna +/-L, Love, +/-H, Hate, +/-K, Knowledge).

Tänk på en analytiker som efter (i denna mening) sant reflekterande meddelar en därför välgrundad tolkning till en patient, men som i den stunden inom sig tränger bort kontaktbarriärens relativa transparens. Jämför det med en som förmedlar tolkningen, samtidigt som han låter sitt väsen vara *transparent*.

Patienten upplever sannolikt den första analytikerns tolkning som ett auktoritativt uttalande, men tar också säkert in tolkningen som ett auktoritärt slag. Den senare analytikern tillåter patienten att få tillgång till hans relativt transparenta väsen, varför patienten relativt lättare kan ta emot och börja bearbeta tolkningen utan onödigt motstånd.²

I denna artikel (del 1 och 2) använder jag mig huvudsakligen av Bion/Meltzers synsätt.

På tröskeln till den depressiva positionen och till upplevelsen av den estetiska konflikten.

Freud (1932) skriver att "Man kunde jämföra jagets förhållande till detet med ryttares till hästen.....Ryttaren har privilegiet att bestämma målet, att leda det

2 Vi skulle sannolikt i dessa dagar kunna beskriva skeendet utifrån ett neuro-psykoanalytiskt perspektiv: patientens system av spegelneuron får ett mindre förvrängt och mer mångfacetterat "meddelande" av den senare analytikerns verbala tolkning med dess prosodiska inramning (röstklang). Patienten kan därför lättare "matcha" meddelandet med sitt eget självsystem, och i sin tur omedvetet, och senare medvetet, förmedla sin reaktion tillbaka till analytikern i den dialog som de två upprätthåller i stunden och i vilken meddelanden utväxlas på mindre än en sekund (Rizzolatti & Arbib, 1998, Stern, 2004, Bauer, 2005).

starka djurets rörelser. Men mellan jaget och detet uppstår alltför ofta den inte idealiska situationen att ryttaren måste föra hästen dit hästen vill.”

Meltzer (1988) menar i stället att de inre objekten skall rida jaget.

Jag själv ser det som en process: Den psykoanalytiska metoden står för att utveckla den intima sfärens värden. Ett grundläggande arbete med patientens värdesystem kan inte ske förrän han fullt ut befinner sig i den estetiska konflikten. Han är då på väg in i, och är delvis i, den depressiva positionen (Jämför med Bions beskrivningar av oscillationen mellan Ps och D). Efter att den geografiska och zonala förvirringen på ett fruktbart sätt har bearbetats i analysen, och därför de inkräktande projektiva identifikationerna börjat mista sitt grepp över de inre objekten, behöver patienten inte längre använda analytikern som ett toalettbröst i samma utsträckning som tidigare.

Han börjar därför alltmer kunna se analytikern som ett subjekt och kan med skräck och viss bävan ana möjligheten att ogärdat och med öppet medvetande ”lägga sig vid analytikerns bröst”. Han är på tröskeln till den depressiva positionen. Han ställs nu inför valet att släppa sin kontroll över analysen, vilket i sin tur innebär att han måste släppa kontrollen över sin relation till analytikern och viktigast, över sitt inre liv och de inre objekten. Här uppstår ofta ett starkt motstånd hos patienten som ibland kan synas svåröverstigit (Meltzer, 1967, 1992a, b, Rosenfeld, 1987). Ur patientens synpunkt kan man uttrycka konflikten sålunda: att fullt ut våga släppa sina försvar och därmed tillåta den estetiska konflikten att ta över den inre scenen.

Drivkraften för denna process är liksom tidigare i analysen det inifrån kommande behovet att hela de inre objekten. Någonstans anar emellertid patienten att denna fördjupning av processen kan leda till en så djupgående förändring av honom själv, att han själv inte längre kommer att kunna vara sig själv: han är då inte bara skör för att han ömskar skinn, utan för att hans för honom kända jag kommer upphöra att existera, och han vet inte följderna. Han står, som han kan uppleva det, inför en förändring av likartat slag som dem han mer eller mindre psykiskt helskinnat genomgick de första åren, under oidipalkonflikten och alldeles innan puberteten tog över – en helt omvälvande förändring av sig själv (catastrophic change, Bion, 1970, the culmination of the struggle for decision, Angyal, 1965). Det finns dock en skillnad: denna gång är han vuxet medveten och skall låta det ske frivilligt³!

3 Andra och oftast primitiva kulturer har sett till att det finns ritualer under vilka man kan genomgå likartade transformationer med hjälp av ritualer under trance.

Min erfarenhet säger mig att patienten ofta beslutar sig för att gå in i den estetiska konflikten på allvar först då mer eller mindre tvingande yttre omständigheter uppstår, eller att analytikern och patienten känner att det börjar bli dags att sätta, och sätter, ett avslutningsdatum för analysen; ofta ett år framåt i tiden. (Så skedde i den kliniska illustrationen nedan.) Vi befinner oss då inne i avslutningsfasen och analysen utspelar sig nu mot en fond av oundviklig separation från analysen och analytikern i form av moder, fader och föräldrapar. Som den tidigare citerade föräldralöse unge poeten Keats (1952), som visste att han inom något år skulle dö i sin tuberkulos, sade: Döden är intensivare än Poesin och Skönheten! Skillnaden jämfört med Keats är att patienten nu har ett väl grundat hopp om en positiv framtid efter analysen. Han kan därför relativt fritt uttrycka sin smärta, besvikelse och tacksamhet till analysen samt ofta dessutom, och inte minst viktigt, uttrycka sin förundran inför den psykoanalytiska processens skönhet.

Att hela de inre objekten innebär samtidigt att hela det kombinerade objektet.

Det är viktigt att klargöra att den estetiska konflikt som aktualiseras i tröskelfasen inte enbart är den ursprungliga i förhållande till (delobjektet) bröstet eller till modern som helhet. Den estetiska konflikten i förhållande till fadern och föräldraparet som ett mer eller mindre fungerande par aktualiseras också. Patienten har inte bara den goda reverie-modern bakom sig i analysfåtöljen. Där sitter också den potentiellt förintande inre Modern med den döda, kalla, skoningslösa, alternativt förbrännande blicken, men också den inre Fadern. Han kan träda fram och kräva svar från patienten, eller kränka eller förgöra honom, när patienten själv i inre mening knappt ens finns till. Patienten är alltså lika utsatt som en nyfödd, men med en medvetenhet och inre förväntningar som en vuxen.

Det är lätt att glömma Freuds (1899) oidipala konflikt i detta skede av analysen, eftersom Klein, Bion, och i viss mån Meltzer, samt anknytningsteoretiker koncentrerar sig så mycket på det inre Modersobjektet och modersfunktionen.

Meltzer (1967, appendix L, 1973) har vidareutvecklat Kleins (1923, Hinshelwood, 1991) begrepp det kombinerade föräldraparet (*the combined couple alt. object*). I en god uppväxt fungerar föräldraparet ofta bra tillsammans och har en passionerad relation. Barnet kan då internalisera dessa tillfällen i form av ett gott förenat inre objekt.

Hur som helst får barnet leva med de olika lösningar och kompromisser som föräldrarna använder sig av mellan varandra och i förhållande till barnet (-en). Utifrån de emotionella erfarenheter barnet får av dessa omvandlar och utvecklar det föreställningar om dem. Under tid och efter omedveten bearbetning internaliserar barnet ett eget *Inre Föräldrapar*. Barnets icke utvecklade – och/eller p.g.a. en ev. traumatisk uppväxt icke optimalt fungerande – hjärna ligger till grund för att barnet i sin inre värld jämfört med verkligheten, kommer att förstärka de skrämmande och förgörande (Fonagy, 2005), men också de överdrivet positiva⁴, erfarenheter det gjort. Dessa omformas senare till inre objektrelationer, och ett Inre Föräldrapar, som kanske inte har formen av ett väl utvecklat kombinerat inre objekt, men som barnet likväl som vuxen kommer att leva med.

I detta skede av analysen genomlevs oidipalkonflikten och den estetiska konflikten i förhållande till det Inre Föräldraparet på nytt. Arbetet drivs vidare mot de grundläggande och primitiva nivåerna av psyket till följd av patientens behov att hela de inre objekten⁵. Processen uttrycker sig då, enligt min mening, oftast i drömvärlden på en delobjektsnivå. Den kan uttrycka sig i vakenhet i form av att man mer aktivt söker finna fram till ett mer meningsfullt och socialt liv i relation. Men huvudsakligen tror jag att det sker till följd av en mer eller mindre medveten längtan efter att ha ett eget grundläggande, i sig själv förankrat, inre liv och en därtill tillhörande längtan efter en inifrån kommande vitalitet och kreativ lust. Det händer att någon under tiden får en upplevelse av att födas på nytt.

Communing

Då P gradvis fått en djupare kontakt med sin egen förmåga till reverie i den depressiva positionen, uppstår småningom allt längre perioder av reverie-dialog mellan analytiker och patient. Den kan vid tillfällen vara så uttalad att deras medvetande om sig själva som avgränsade subjekt upphör, utan att de för den skull blir symbiotiska. Båda förmedlar sig då till varandra via en grundlägg-

4 Sannolikt oftast narcissistiskt betingade. Om barnet emellertid har haft en intensivt positiv upplevelse som överväldigar barnet och nästan mentalt "bländar det" med sin intensitet, kommer detta säkerligen präntas in i barnet och påverka utformningen av dess inre objekt. Det behöver inte vara något som omvärlden uppmärksammat. Jag kan snarare tänka mig att det lättare uppstår en sådan situation när man är själv.

5 Balint (1968) illustrerar med begreppet benign regression en likartad process

gande form av kommunikativ projektiv identifikation (Meltzer, 1986). Den existentiellt orienterade psykoanalytikern Harold Kelman (1971) har benämnt sådana skeenden *communing*. Vi kan se associationen till Nattvarden (the Holy Communion). Jag kan tänka mig att man vid sådana tillfällen kan uppleva at-one-meant med O (Bion, 1970), sannolikt en upplevelse med paralleller till gnostikernas gnosis (ung. jag vet genom min direkta erfarenhet) och mystikernas direkta kontakt med Gud. Det är en avgörande skillnad mellan att arbeta sig fram till en mystisk förening med Gud, Varat eller Pleromat (gnostisk term) som ett uttryck för en schizoid avskildhet och att uppleva transcendens under en monadisk kontemplation (av vissa kallad meditation), som också är en form av *communing* med sitt inre eller med naturen⁶.

Spädbarnsforskare som Stern (1985, 2004), Trevarthen (1996) och Tronick (1998) beskriver att interaktionen moder spädbarn har inslag av *communing* vad gäller affekter och utgör för övrigt dyader av "nästan *communing*".

Jean Paul Sartre (c:a 1935/1985) som påverkat både Jacques Lacan och Ronald Laing menar att en process som *communing* är en omöjlighet, en illusion. Så t.ex. rekommenderar Lacan (1954) Sartres (1943) Varat och Intet för att läsaren skall inse att det inte finnes någon möjlighet till en reell reciprok kärleksrelation, i vilken jag själv menar att *communing* av och till kan ingå. Äkta tal (une vrai parole, Lacan 1955) skall inte förväxlas med, men kan enligt min mening öppna för, *communing*.

Om ett fenomen som *communing* verkligen förekommer är en kontroversiell fråga inom analysen och jag vill återkomma till den vid ett annat tillfälle.

Skeenden under *communing* är mycket fruktbara. *Communing* under analysen innebär ett äkta djupgående möte utan reservation, men med bibehållen fullvärdig integritet hos båda. Den fungerar som ett reningsbad för de inre objekten. Patienten kan under en sådan "levande" tystnad plötsligt sakligt konstatera: "Jag blev hel. Det bara hände!" Han kan också plötsligt bli skräckslagen och inte riktigt veta varför, eller så kommer något djupt bortträngt och smärtsamt minne eller föreställning upp. Kelman (1971) har också beskrivit risker med en alltför tidig upplevelse av *communing*. Jag kan tänka mig, att när Bion skriver att det är centralt att kontaktbarriären inte skall vara direkt penetrabel, han åsyftar risken för sådana genombrott från det omedvetna.

6 En central person i vår tid som har beskrivit en dyadisk kommunikation, Jag-Du-dialog, där *communing* kan ingå är Martin Buber (1923, 1947: se gärna didaktiskt exempel sid 4-5). Han (1957) har också kritiserat Sartres och Jungs synsätt i dessa frågor. Vad gäller Jung, läs gärna Almqvist (1997, kapitlet Gnostikern).

Den av Bion inspirerade analytikern James Grotstein (2007) har i sin senaste bok föreslagit en egen *transcendent position* analogt med Kleins schizo-paranoida och depressiva positioner. I den beskriver han sin egen förståelse av Bions verk samt utvecklar detta vidare, liksom Meltzer. Hans arbete är så logiskt konsistent genomfört och skiljer sig samtidigt en del från det jag beskriver i denna artikel, vilken antogs innan hans bok kommit ut, att jag inte utan vidare kan integrera hans arbete i denna artikel.

Alla analyser är inte omvälvande

Meltzer (1967, 1992a,b) menade att många analyser avslutades vid tröskelfasen, ofta genom en mer eller mindre medveten, ömsesidig överenskommelse mellan analytiker och patient – ”Längre kommer vi inte”, ”en tillräckligt god analys” – och att man sedan täcker över det genom viss idealisering och ”mogen” resignation på ett sådant sätt att båda upplever sig vara någorlunda tillfreds.

För många patienter är inte den beskrivna processen lika omvälvande. Många neurotiker som börjar analys har redan en relativt väl förankrad värdegrund, med dynamiskt bortträngda men någorlunda väl fungerande kompromissbildningar. De känner därför inget behov av att i grunden ändra dem. De har under analysens gång gradvis modifierat sin livssyn och värderingar och uppnått en ökad autonomi och vitalitet och är tillfreds med det.

Den s.k. normala människan lever bara av och till i en sådan äkta och reciprokt relation som jag beskrivit här. Vi har oftast en indirekt relation till vårt sanna själv, med förhoppningsvis en viss transparens till vårt omedvetna liv. Vi bearbetar de intryck vi fått under dagens ”rollspel” under dagens och nattens drömtänkande. Ett reciprokt möte under vilken denna transparens kan fördjupas, kräver vanligtvis en ömsesidig medveten/omedveten ”förhandling”, eftersom få av oss vill riskera att bli utsatta för inkräktande projektiva identifikationer.

De som är i behov av dessa intensiva processer under tröskelfasen och senare, som jag beskrivit, är de som inte har utvecklat en tillräckligt väl fungerande *organisk progression* (symbolisk spiral, Kelman, 1971) mellan procedurellt inskrivna erfarenheter, attributiva (primärprocess-) symboler och olika hierakier av relationella (sekundärprocess-) symboler (Brakel et al, 2000). Det gäller också de som utsatts för svåra psykiska trauma. De kan sägas ha olika grader av störda

själv⁷-upplevelser med ontologisk osäkerhet (Laing, 1959) som följd, vilka i sin tur utgör ett allvarligt hinder för dem att leva ett fullvärdigt inre liv och utgör hinder för ett bra intimt liv med andra. Det avgörande för vikten av att genomgå den estetiska konflikten i psykoanalys är vilka behov man har och vad – vilka inre objekt – som driver en. Estetiska konflikter möter vi ju ständigt inom oss och utvecklas förhoppningsvis därav. Och slutligen givetvis: passformen analytiker – patient och om analytikern själv har en levande relation till de beskrivna nivåerna. Sannolikt kräver dock en passionerat kreativ person en aktiv tillgång till dessa skeenden inom sig.

Vikten av ett etiskt och därmed estetiskt förhållningssätt

Den etiska och därmed estetiska konflikten som det lilla barnet efter födseln kastas in i, tycker jag utgör prototypen för ett av barnets och den vuxnes grundläggande existentiella problem: att våga leva i en alltmer utvecklad passion eller att välja kontroll och trygghet: å ena sidan, att våga befinna sig i osäker skörhet, i Bions (1965⁸, 1970) Möjlighetsmoln, och på det sättet *möjligen undfå* en aspekt

7 Karen Horney tänker jag var den första som beskrev sådana störningar i form av störd självupplevelse och lade därmed grunden för en mer existentiell och experimentiellt inriktad beskrivning av självet än vad Freuds deskriptiva tripartitmodell tillät. Hon började med boken *Den neurotiska nutidsmänniskan* (Horney, 1937, och se vidare 1950). Sedan följde andra med som-om personlighet (Deutsch, 1942), ett falskt själv (Winnicott, 1950 och vidare, se 1960), ett klivet själv (Laing, 1959), 'Ablation' av föräldrabildden (Rycroft, 1965), pseudomognad (Meltzer, 1966) osv.

8 Från 1300-talet kommer en liten bok av en engelsk präst "The Cloud of Unknowing" (anonym, 1996), på svenska 'Molnet – Icke-vetandets moln i vilket själen möter Gud'. För att kunna vara i kontemplation insisterar författaren och den asketiska mystikern på att den som kontemplerar skall koncentrera sig på att i glömskans mörka moln under sig hölja allt det som är skapat (bl.a. kroppen och dess behov) och i stället vistas i det mörka moln ovanför som döljer Gud för våra blickar. Det är det mörka molnet av icke-vetande.

Jag är tämligen förvissad om att Bion 1965 i *Transformations* inspirerats av bl.a. denna bok när han beskriver sin modell/analogi om probability och possibility clouds – möjlighetsmoln: Han själv och patienten kan tänkas ha varsitt moln ovanför sig, ett sådant som ju, säger Bion, bildas ovanför ett hett område.

Han för analogin vidare att t.ex. the hot spot kan vara patientens (eller analytikerns) genitalier och molnet ovanför kan vara hans avund, eller the hot spot kan vara bröstet och molnet patientens saknad därav. Det centrala är spänningen mellan molnet och the hot spot. Om psykoanalysen fungerar väl, dvs. om analytikern kan befinna sig i 'compassioned (agape) reverie' och patienten är mottaglig, kan denne transformera om denna emotionella erfarenhet, dvs. spänningen mellan the hot spot och molnet av otillfredsställt kroppsligt begär och samtidig möjlighet, till t.ex. ett poem. På så sätt kan Avunden avgiftas (från Ramberg, 2006).

av Sanningen, O. Å andra sidan, att tryggt äga och någonstans samtidigt inom sig *veta*, att man då gått förlustig just det man trängde efter. Det gäller både för ögonblicket och för nära relationer som sådana.

När psykoanalytikern härbärgerar det patienten förmedlar med sitt väsen och sina ord menar jag att han gör det utifrån ett *estetiskt förhållningssätt* och utifrån ett psykoanalytiskt, och därmed också ett etiskt, vertex. (Jag använder Bion's (1965, 1970, P.C. Sandler, 2005) abstrakta term i stället för 'synsätt', 'förståelse' som för till alltför avgränsande och konkreta associationer. Den estetiska dimensionen kan tänkas ingå i psykoanalysens vertex men jag vill f.n. framhäva just den dimensionen.)

Han använder sig av tolkning som en sond (eng. probe, Bion, 1970 sid. 73) in i patientens inre värld både i avsikt att fördjupa och söka klargöra innehållet i denna, men också för att visa att han följer patientens process någorlunda. Och om så inte är fallet, att bli korrigerad. (Tolkningar måste givetvis användas med försiktighet, eftersom de ofta inte bara är meningslösa, utan de kan dessutom hindra processen och förlama patientens egen kreativitet (Meltzer, 1992b, Winnicott, 1967, 1968).

Låt mig ge en "mild" men förhoppningsvis klargörande analogi, men också ett instruktivt exempel på, vad jag menar med begreppet estetiskt förhållningssätt: När man tar emot ett konstverk *upplåter man sig* till det. Om det då talar till en uppstår en "merger" mellan en själv, subjektet, och konstverket, som därvid också får funktionen av ett subjekt. En slags dialog förs under vilken ens fokus och subjektiva upplevelse av verket ändras. Subtila kroppssensationer, aningar, känslor och tankar uppträder för att småningom utmytna i en mer samlad form. Konstverket kan arbeta vidare inom en i drömmen och kan plötsligt komma upp under dagen. Upplevelsen av verket fördjupas under tid

Jag skrev detta innan jag fick tillgång till Grotsteins (2007) senaste bok. Av denna framgår att Bion fått uttrycket 'a beam of intense darkness' från en brevväxling mellan Freud och Lou Andreas Salomé. Bions tanke, framhåller Grotstein, är att vi överväldigas av vårt eget medvetna/halvmedvetna tänkandes ljus och förs vilse i vårt arbete. I stället bör vi med vår förmåga att utstå osäkerhet (negative capability) under apprehensive väntan invänta en intuitiv förståelse som finns att finna just i det intensiva mörkret, ur vilket det kan låta sig anas, om inte ljuset från de vanliga känslotankarna och associationerna bländar vår synförmåga.

Kontemplations/meditationsboken av Anonymous (ca 1300), som jag hänvisar till, är heller inte nämnd i Slanders (2005, sid 569-576) "Bion-lexikon" på uppslaget Bion's Philosophical sources!!

och förändras då kanske helt, för att småningom inte längre uppta en. Som jag ser det, innebär att befinna sig i den estetiska positionen i sin förlängning inte enbart att våga befinna sig i ett 'apprehensive state', vilket enligt lexikon innebär att hysa farhågor och onda aningar. Det innebär också en slags nyfiken beredskap och positiv förväntan på vad som kan komma (emergence of being, Stern, 1985).

Det förutsätter ett öppet sinne utan den sedvanliga kontrollen över verkligheten och ett vara utan prestationsinriktat fokus. Man är i stället beredd att förutsättningslöst ta emot de intryck som kommer utifrån, och de intuitiva formerna och tankarna som uppstår inom en. När så sker befinner man sig på en fenomenologisk medvetande nivå (Merleau-Ponty, 1945, Karlsson, 2004, Stern, 2004).

Detta är väl inget nytt säger någon. Visst inte. Freud (1912) skriver om 'even hovering attention', evenly suspended attention, och att låta sig överraskas av vad patienten säger.

Jag vill emellertid inte bara framhäva förmågan att ha tillgång till fria associationer. Det kan ju faktiskt bara innebära att man fritt associerar till andra ord eller objektföreställningar. Med den senare beteckningen avser Freud, vad jag förstår, huvudsakligen bildföreställningar, dvs. Langers (1942, ref. av Rycroft, 1985) icke diskursiva symbolik.

Snarare vill jag lyfta fram vikten av att i ett 'apprehensive state' *låta sig gripas av* vad patienten förmedlar. Jag tänker då inte främst på att bli tagen av vad som sägs eller av de bildföreställningar som omedelbart väcks inom en.

Viktigare är att patientens (dynamiskt) psykiska sinnestillstånd i stunden någorlunda oreserverat tas emot med oreflekterad empati (Langer, 1967). Det scenario som analytikern då omedvetet formar i sitt inre möter i sin tur dennes egna inre värld. Under denna härbärgering av patientens material får analytikern (i motöverföringen) egna osorterade associationer från sitt eget liv och kanske uppstår överraskande föreställningar och känslor (eng. hunches and visions) inom honom. Kanske hans eget psykiska tillstånd förändras till något som liknar patientens eller utgör ett primitivt svar på dennes inre situation. Dessa data, även om de sällan verbaliseras, är sannolikt viktigare för den analytiska processen än de som associeras till i stunden, (Ogden, 1997, 2005, Ferro, 2002, 2006). Det gäller också analytikerns förmåga att omedvetet/medvetet härbärgera vad som sker inom honom, något som naturligtvis förmedlas till patienten.

Jag tänker mig att man kan uttrycka det sålunda, om det inte ter sig prentiöst: Initialt låter sig analytikern passionerat gripas av vektorerna +L+K+H, för att sedan när han någorlunda kunnat härbärgera, fortsätta att befinna sig i +K. Jag ser +K som den (genitalt sublimerade) mogna formen av att befinna sig i den estetiska konflikten i förhållanden till patienten och den inre värld hon förmedlar. Det innebär att finnas i processen med *passionerad nyfikenhet* utan att sensuellt vara alltför aktiverad och utan att upptas av sin egen biografi (*without memory and desire*)⁹.

En patient som går hos en analytiker med ett i grunden estetisk förhållnings-sätt på det sättet jag här beskrivit, kommer sannolikt att vara med om en annan analytisk process än den som anlitar en utpräglad ortodox och narrativt inriktad analytiker. Den meningsbyggande processen är dock central för båda. I detta sammanhang är det viktigt att ha i minnet att de flesta analytiker arbetar på ett sätt som inte alltid överensstämmer med den skola de sägs tillhöra (Hamilton, 1996).

Sann och falsk skönhet

En prentiös rubrik men, romantiken skrädder inte orden och väjer inte för det Stora: det Sanna är det Sköna.

Bakom en vacker dröm döljer sig alltid sumpmark. Kanske skulle många säga så: Det sköna är bara sken och utanverk och därför bedrägligt. Egentligen är skönheten bara till för att dölja det fula och farliga såsom sex, aggressivitet och olösta konflikter.

Och visst: det verkliga och det psykiska livet bygger på att vi utvecklar lösningar på de inre och yttre konflikter vi försätter oss i. Vi lever ju ständigt med både motstridiga och sinsemellan samverkande motivkrafter/drifter inom oss, vilka alla söker sin tillfredsställelse. Vi tvingas därför finna fram till många kompromisser i våra liv. De flesta är omedvetna för oss.

Några konfliktlösningar fungerar i så måtto att de står i en dynamisk samklang med vår egen organisation och dess relation till omvärlden. Vi är ju varelser som är gjorda både för att äga en viss autonomi och samtidigt söka vår tillfredsställelse i livet utanför oss. När vi finner en sådan kompromisslösning upplever vi tillfredsställelse. I vissa stunder blir vi tagna av detta och erfar skön-

⁹ Bion refererar ju till judiska och kristna mystiker. Gnostikerna och Zenbuddister, som använde och använder sig av meditation, känner väl till de fenomen Bion refererar till i sina begrepp, såsom at-one-ment, without memory and desire etc (t.ex. Kelman, 1971, Austin, 1999, Safran, 2003), och har dem ofta mer utvecklade.

het. Både tillfredsställelsen och skönhetsupplevelsen är av övergående natur eftersom livsprocesserna inom och utanför oss ständigt förändras. Allteftersom vi utvecklas måste vi finna nya lösningar. Om det fungerar uppstår just en sådan organisk progression av lösningar, och symboliseringar av dessa; allt i analogi med den progression jag beskrivit tidigare.

Andra konfliktlösningar har inte denna dynamiska relation till vårt inre eller omvärlden. De kan ha utformats tidigare i livet och under andra omständigheter, och har då fungerat väl.

Jag kan se de narcissistiska livslösningarna som karikatyrer av tidigare funktionella anpassningar till omgivningen. Att medvetandegöra en sådan förlegad konfliktlösning kostar på eftersom det påkallar behovet av en ny. Ett sätt att dölja detta faktum är att inför oss själva ge den ett sken av skönhet. Denna klingar ofta falskt och har ofta en ytlig, klichéaktig eller sentimentalt unken air över sig.

Det är mot denna bakgrund vi skall se uttrycket "truth is beauty, beauty truth". Skönhet uppstår när vi befinner oss i kongruens med djupet av vårt inre och med omgivningen och skall inte förväxlas med dess falska sken.

Men det här är ju en förlegad form av romantisk estetik, säger ni. Den mest djupgående estetiska upplevelsen uppstår oftare i ett konfliktskeende när vi plötsligt "i stormens öga" kan uppleva denna. Skönhet uppstår just i ett hisnande ögonblick, i apprehension, just innan den "nya verkligheten tagit över en".

Och jag svarar: det kanske just är då skönhet upplevs som starkast; när dynamiken i förändringen levs, men ännu inte upplevs, dvs. just när vågen kommer och man är på väg att dras med av den – Om förgörande och/eller frigörande är ovisst. Det ögonblick när kaskeloten i Moby Dick (Melville, 1851) skjuter upp ur havet mot en.

Fallillustration

Som avslutning vill jag ge en klinisk illustration av hur den analytiska processen kan te sig på väg in i den depressiva positionen. Jag gör det med avsikten att beskriva hur patienten gradvis öppnar sig för ett estetiskt förhållningssätt och på det sättet börjar gå ur sin narcissism.

Det visar sig i uppmärksamheten på detaljer som hon upplever vackra utanför henne själv, utan att de är det i en ytlig bemärkelse. De är inte heller omedelbart av ett (begränsat) egocentrerat intresse för henne. Anblicken fyller

henne i stället spontant med (passionerad) uppmärksam nyfikenhet, utan att hon fördenskull förlorar sin integritet i inkräktande projektiva identifikationer på omgivningen. Jag söker av och till ge en bild av hur jag själv som analytiker är involverad, när jag tänker att det har en klargörande funktion för processen som pågår. Här följer ett utdrag ur de tre första sessionerna på andra terminen av en efter sex års uppehåll återupptagen 3 ½-årig analys, som visserligen avbröts på grund av yttre skäl men, som patienten senare beskrivit, snarare bröts av den förvirring, rädsla och vrede som väcktes i tröskelfasen.

Jag har valt att göra illustrationen längre än en vinjett för att kunna ge ett intryck av hur själva processen utspelar sig inom henne. Jag har ibland tagit med mina överföringsreaktioner och syner under reverie.

Under terminen som föregick det skeende som jag nu tänker beskriva, upplevde hon ofta en extrem ambivalens inför processen i analysen: var det bara ett lidande och smärta utan mening? Hon blev ofta mycket trött och kunde känna sig borta efter sessionerna.

Under några sessioner vid slutet av terminen upplevde hon, att hon låg nyfödd på britsen och kände sig, då hon väl vågade säga det i stunden, väldigt utlämnad. Vid samma tid kunde hon till sin förvåning, trots att hon fysiskt var relativt vältränad, efter sessionerna känna sig helt ledbruten och ha muskelvärk.

Måndag 15/1 (Första sessionen på terminen)

P (patienten): Det är några drömmar jag vill berätta fast jag drömt dom under uppehållet. Jag skrev upp dem men glömde läsa dem i morse.

Dröm (2/1?) Jag skall på fest där det både är arbetskamrater och folk från utbildningen. Jag hittar en bra klänning som är fin och jag hänger undan den.

(A – psykoanalytikern – är inom sig helt klar över att klänningen är röd. Motöverföring?)

Så då jag är tillbaka för att ta den, då har en annan tagit den. Jag är desperat: " De har snott min (klänning)!"

... Jag drömde den efter en intervju (för annat arbete) som jag gjorde i mellanlagarna. De hade inte kollat mina referenser....så jag får inte jobbet. De är inte intresserade.....

Jag vill ha klänningen...platsen i solen

Dröm några dagar senare (8/1):

Jag bor i en lägenhet som samtidigt är jobbet. Så går jag ut längs gatan och husen blir sämre och sämre. På slutet av gatan ser jag en entré, där det till höger är bråte som borde städas bort och till vänster inreds något.

Så är jag hemma i mitt arbetsrum. Där saknas golvlistan till vänster...Jag ser en rätta där. Sedan ser jag fina rum. Stora. Samt dessutom en övervåning. Den är onödigt stor, tänker jag. Där finns ett stort bord. Kanske är det en säng som här....Är det någon idé att göra något åt allt detta! Är det för stort?... alltför stora förändringar???

...

P: Jag var i en butik men fick inte markera saker. Jag skulle tagit den direkt....Jag skulle varit mer aktiv i intervjun, vågat ta plats. P fortsätter: På vägen hit såg jag *mosaiken* i väggen på moskén. Det var ju *vackert!* Snyggt, oväntat gjort. (och med förvåning) Jag har inte sett det förr!

A: Som förra terminen då du också såg mer klart och för första gången såg vackra detaljer.

P: Ja, *Katarina kyrka. Hur den ser ut, hade jag inte sett egentligen i verkligheten.*

Det är som att jag satt mig själv i centrum hela tiden, och det är ju både på gott och ont. I förra gruppen (en tidigare utbildningsgrupp där hon hade problem) var det faktiskt ett sammanhang som inte fungerade och jag tänkte att det var fel på mig. Jag var så självupptagen att jag missade sammanhanget!

Det handlar om att våga ta på sig klänningen. Det skulle vara trevligt med lite färg. Jag har anmält mig till en kör för några veckor sedan...

(Om lägenheten i drömmen).....Det känns som att det finns förutsättningar för att göra något bra. Men det är väldigt mycket jobb..... tar jag mig vatten över huvudet?

Vänster sida höll man på att fixa.....Det fanns en massa bråte på höger sida. Någon annan har tagit bort det. Framför porten på höger sida. Där fanns en massa skräp. Skräp som borde bort.... Jag sade till någon annan som tog bort det.

Till vänster där listan skulle varit, där bakom fanns en liten rätta, men egentligen var det faktiskt en mus i stället....den var söt....

A: En *mus!*

P: mmmm (förstår)

P: Det var inte genomruttet eller så bakom listan. Utan det är snarare saker som skall dit. Det var inte mögel-, vattenskadat eller så.

A: Efter sessionen ser jag att hon (för första gången) lagt posten som kommit i snygg ordning på golvet (men inte på stolen).

Min kommentar: Jag kommer nu, liksom handledaren i drömmen i början av förradelen av artikeln, att "med mitt finger dela himmel och jord från varandra" i ett försök att beskriva hur jag ser den analytiska processen utveckla sig.

Patienten, som har en del exhibitionistiska drag vill ha "en plats i solen" – en narcissistisk position. Hon har hittat en snygg klänning som hon vill tinga, men hon har inte betalat priset för den och får den därför inte undanhängd. Hon vill inte betala i form av den psykiska smärta som krävs för att fortsätta utvecklas.

Hon är misstänksam att jag under juledigheten tagit hennes klänning, hennes kvinnlighet, vilken hon i en djupare mening upptäckte förra terminen. Upptäckten av klänningen innebär att hon – visserligen i form av klädsel, utan verk – börjat se sitt estetiska objekt, *sin* inre moder – och i förlängningen sig själv – i analysen och därmed börjat möta den estetiska konflikten.

Det är snarare sannolikt att hon under juluppehållet själv undvikit denna och därmed förlorat det estetiska objektet, klänningen, ur sikte.

Under den tid som förflutit sedan drömmen har hon arbetet vidare med sig själv.

På vägen till sessionen ser hon det estetiska (inre) objektet utanför sig i form av mosaiken liksom hon förra terminen för första gången upplevde vackra detaljer av kyrkan. Hon har på vägen till sessionen vågat lämna sin narcissistiska position och är öppen och kan ta emot och passionerat intressera sig för det andra gjort. Hon har nu en egen fungerande reverie-funktion.

Nästa dröm visar att hon med hjälp av sin egen reverie-funktion håller på att restaurera sitt inre och kan då erkänna sitt kön/musen. Samtidigt överläts en massa bråte på den andra sidan på mig, analytikern, att bortförskaffa. Hon har inte själv förmågan att, alternativt vill hon inte, ta bort skräpet, utan det skall ske genom att jag hårbärerar det – Meltzers (1967) *toalettbröst funktion*.

Något spekulativt (?) tänker jag att hon i höger synfält – dvs. på en neurofyσιologisk nivå med huvudsaklig utgångspunkt från vänster hjärnhemisfär, vilket på psykologisk nivå motsvarar hennes verbalt konceptuella centrum (Freuds Ord representation, 1915, Gazzanigas Tolkare, 1998) – ser en massa bråte av föreställningar, som stör henne och som hon vill få bort. I vänster synfält finns en mus; en sammanflätad ting-objekt-föreställning i vardande - och därför i

organisk progression - med en sannolikt direktare relation till det limbiska systemet (Schore, 2003).

Hon känner samtidigt bävan inför det större utrymme som öppnar sig för att "känna-tänka" (Ramberg, 1998b) kring den estetiska konflikten.

Med vetskapen om att analysen börjat igen och efter en tillfredsställande session vågar hon ha en direktare kontakt med sitt inre. Hon känner tacksamhet och erkänner analysen som ett estetiskt objekt. Hon visar det med viss återhållenhets genom att lägga posten i ordning, men på golvet.

Jag, analytikern, ser inom mig självklart klänningen som röd. Jag minns hur jag som 4-6 åring (?) var tagen av min mammas skönhet, när hon skulle på fest och hade sin helt röda klänning på sig. Jag besvarar den i stunden icke uttalade erotiska överföringen med en erotisk motöverföring i troligtvis oedipal form. Det visar sig dock senare att klänningen är grön. (Om man är lagd för spekulatation, kan man förstå färgen på klänningen som hjärtschackrats gröna färg. Grönt är dock en färg som generellt torde passa henne.) I vilket fall: Här finns samtidigt en djup, innerlig längtan efter moderns, och analytikerns, reveriefunktion.

Således: patienten befinner sig, då drömmen dröms, i tröskelfasen. På vägen till sessionen har hon själv bearbetat den estetiska konflikten så mycket att hon själv för en stund äger förmågan till reverie och hon befinner sig då i depressiv position.

Tisdag

(Tjugo minuter sen)

P: ... Jag tittade på drömmen, den som jag berättade om igår. Jag hade skrivit 'liten mus'. Men så fanns det en del till som jag inte berättade:

Dröm 8/1, del 2:

Jag åker i en bil, kör inte själv, med ett litet barn som ska till dagis. Jag tittar ut genom fönstret: det är vackert och fint; sommar, vår, björk och äng.

Väl på dagis fikar jag. Jag tar bara lite av kakor och så, samt en kokostopp. Jag tänker att jag kanske äter för mycket, så att inte andra får. Och så lämnar jag barnet.

A: Hur gammalt är barnet?

P: Fyra till sex år. Sedan är jag åter i bilen och *där det förr var sjö är det nu egentligen sumpmark*. Jag testar om det finns botten. Det är osäkert. Det kanske är ytterligare löst under den botten jag står på... Om solen reflekterar så kan det (dvs. sumpmarken) se ut som himmel. Himlen speglar sig så att

det ser fint ut. Det sista jag minns var en livboj på ett träd längre fram, och det kändes tryggare... Bojen är väl du (med ett litet skratt).....

.....

P: (Apropå hennes sena ankomst) Till igår var jag lite sen, för jag var så nöjd med mitt försök till *samarbete* (med en kollega hon varit rädd att arbeta med). Jag vågade trots att jag visste att det skulle bli svårt att *ta ledningen*. När jag läste drömmen igår, insåg jag, att jag glömt bort att berätta. Det här är ju riskerna (med psykoanalys). Sumpmarken är ju psykoanalysen. Jag känner mig ledsen... Det kanske jag inte vill känna. Är det så med jobben att jag hamnar i beråd, hur jag ska göra med psykoanalysen? Om jag får jobb, så slutar jag psykoanalysen till hösten. Är det så jag gör det?... Att jag söker jobben så slarvigt. Jag vill inte komma i situationen att välja (mellan jobb och psykoanalys).

Jag kände starkt igår. Jag står inte ut med jobbet. Jag blir tokig på det. Ibland hoppar jag över... och ibland stannar jag kvar för att gå vidare (som i överföringen här). Kanske är det så med mitt jobb, att jag måste ta tag i vissa saker, att stå för min avsikt, att bli tydlig.

.....

P: Jag tyckte före jul att jag började återta kontrollen (i mitt liv och jobb). Men nu har jag jobbat två dar och jag har redan *tappat kontrollen*. Nu hade jag inte kontroll när jag skall hit. Jag blir orolig. *Jag är rädd helt enkelt*.

.....

P: Något av det sista jag sade före jul var att jag var rädd för att *gå in i mörkret*.

Jag är orolig för att inte vara en bra förälder... att inte skydda sitt barn... Sången, jag har varit fram och tillbaks när det gäller den. Jag vet inte vad jag vill... vad jag vill göra... om jag vill fortsätta analysen... avsluta eller inte avsluta.

A:Och du lade i ordning posten (prydligt ordnad på golvet, dvs. inte på stolen).

P: (skrattar lite)

A: Jag tror att det är första gången.

P: Ja.

(tyst)

P: Att ta på sig fin klänning står för många saker.

A: Vilken färg var det?

P: Den var av grönaktigt siden (lite gråt-täppt i näsan verkar det som)... Igår var det som att jag inte vågade ta på mig klänningen. Jag har en grönskimrande långklänning, som jag har kvar sedan min examinationsfest. Det var en fin fest. Det är en viktig klänning. Det finns en annan viktig klänning från när jag var liten, som mamma sytt; en gul prinsessklänning som hon hade sytt och efter en blå jag hade haft tidigare. Jag minns att jag hade den gula i sandlådan då jag var tre fyra år. En annan tjej retade mig för att jag hade klänning. Det ledde till att jag aldrig hade klänning ute efter det. (Åter gråtig och täppt) Jag har en bild av min bror, pappa och jag som står mot ett broräcke på semester. Jag har min gula klänning som mamma sytt... Jag jobbar så mycket och det är så lite man delar med varandra. Att synas är skuldbelagt för mig.

(Då timmen är slut och hon går, så är hennes ansikte i gråt. Hon varken tittar eller säger hej. Hon håller kvar handtaget då hon stänger dörren.)

LR kommentar: Hon har motstånd men är, sannolikt till följd av hur det kändes under sessionen igår, beredd att ta upp hela drömmen. (Följande resonemang kan te sig både kryptiskt och absurt för den som inte är insatt i kliniansk psykoanalys.)

I den nu berättade drömsekvensen kan patienten se skönheten utanför bilen, men observera att hon gör det genom ett fönster. Hon befinner sig innanför något, i ett inre objekt, modern, och har därför ej direkt kontakt med skönheten – en narcissistisk position. Så har sannolikt uppehållet i viss mening tett sig för henne. När hon så kommer till "psykoanalytikerdagiset" med sitt narcissistisk och oidipalt störda barn, tar hon bröstvårtan/ögat (Minns den tidigare diskussionen i del 1 om det tänkande bröstet!), nu emellertid i form av en erotiserad phallos – kokostoppen¹⁰ – ut ur sitt internaliserade bröst (Meltzer, 1973, 1992a, b, 1988, sid. 59-65). Bröstet blir därmed "ihåligt" och patienten hamnar med sin erotiserade penis i sumpmarken, i ett analt claustrum – bakom en estetisk upplevelse döljer sig ofta sumpmark, som jag beskrivit ovan. Barnet lägger hon över i analytiker modern. När hon befinner sig i underkroppen och i anus (rectum), förvandlas mina phalliska ord till skit.

Det centrala i dessa två sessioner är emellertid: Trots att patienten är rädd att förlora kontrollen, vågar hon göra det ibland, med de problem som följer. Hon behöver inte leda, kontrollera, psykoanalysen.

10 som i Sverige både kan se ut som en bröst-phallos och som ett bröst.

Hon börjar uppleva det estetiska objektet inom sig i form av att hon ser det vackra utanför sig, men hon kan i denna dröm bara se utsikten utifrån sig själv som ett subjektivt objekt, eftersom hon befinner sig som en passagerare bakom bilens glasruta. Hon upplever den vackra naturen ute inifrån moderns kropp genom att se ut genom dess genomskinliga yta. Det för i sin tur med sig ett passionerat intresse och framförallt behov av kunskap om vad det estetiska objektet faktiskt väcker hos henne. Hon måste, som Bion säger, använda +K som länk mellan +L och +H för att mäta möta upplevelsen. Om hon vågade gå ut ur bilen (ut ur det subjektiva objektet modern, släppa de inkräktande projektiva identifikationerna på analytikern) skulle det vara detsamma som att hon direkt kan se och uppleva skönheten, dvs. finna intresse även i små detaljer, såsom mosaiken i väggen på moskén på väg till analysen.

På vägen till sessionen vågar hon emellertid lämna sin narcissistiska position "inne i moderns kropp" i drömmen, och hon kan därför under sessionen se sig själv som del i ett större sammanhang och inte egocentriskt tro att allt beror på henne.

Onsdag 17/1

P: I måndags hade du *jättefina blommor*, men då jag var här trodde jag det var *ljung*. Ljung ska man inte ta in, *då dör någon*.

A: Jag har tagit hit ljung för att någon ska dö. Vad om det?

P: *För att se något vad det är*. Det nya (som kommer fram). Det här med ljungen undrade jag... Igår försvann att jag mådde dåligt. Då jag gick ut härifrån mådde jag lite bättre. Jag såg plötsligt i nedgången på tunnelbanestationen vid Medborgarplatsen, att *på golvet där finns det mönster i det grå*. Att det finns *färg* har jag inte sett tidigare. Jag ska nog fortsätta i psykoanalys tänkte jag då. Men det var jobbigt här igår. *Det är faktiskt något nytt. Jag ser! Det är något nytt med mig*.

Min kommentar: Den estetiska upplevelse-kapaciteten (the capacity for apprehension) fortsätter att fördjupas. Upplevelsen av döden utgör en integrerad del av den estetiska konflikten.

Hon har således mer kontakt med sitt kärnsjäl – sanna själv – och därmed kroppen. Betänk samtidigt att kroppen och ens kvinnlighet står nära varandra. Både för män och kvinnor är kvinnan på ett eller annat sätt ens första identitet, eftersom det huvudsakligen är modern som barnet först relaterar till (se t.ex. Winnicott).

Patienten går under månaderna som följer igenom sin barndom ånyo. Hon uppsöker *smärtsamma och skamfyllda minnen*. Det känns dessutom som att de uppkommer på ett *spontanare sätt än tidigare* och de är oftast av karaktären att de *upplevs i stunden*. Minnena kretsar mycket kring den kroniskt sjuka och sannolikt narcissistiska och deprimerade modern, som hon ständigt kände att hon måste hjälpa, och svårigheten att vara glad tillsammans med henne. Patienten verkar samtidigt kunna leva sig in i moderns liv på ett ömt sätt. Fadern beskrivs i positivare och vitalare termer liksom andra vuxna som varit betydelsefulla. Om hon huvudsakligen arbetade med det svåra i fadersöverföringen i förra analysen, arbetar hon denna gång huvudsakligen med sin ambivalens till modern.

Hon har tidigare berättat att hon alltid haft svårt att tycka om flickor i 3-5 års åldern (jämför drömmen ovan). Hon har däremot inga problem med pojkar i samma ålder. Någon månad senare, nära avslutningen av analysen och alldeles efter en session, *uppmärksammar hon en flicka* i en dagisgrupp i den åldern och märker då att hon inte har någon aversion mot henne. *Hon är i stället positivt nyfiken på vem hon är och hur hon tänker. Hon finner henne också söt*. Hon upplever att det skett en förändring inom henne.

Sammanfattningsvis om den estetiska konflikten

Meltzer är den förste inom den kleinianska traditionen som menar att under de schizoparanoidea konflikterna ligger de depressiva, av skälet att de senare är svårare för barnet att möta. Jag menar att denna övertygelse utgör grunden för en *postkleiniansk tradition*. Övergången från schizoparanoide position till depressiv sker inte primärt genom att barnet börjar uppleva sina avundsamma attacker på bröstet och får skuld känslor och känner behov att reparera skadan, en kleiniansk grundtanke som givetvis ännu har sin validitet. Föreställningen om att kunna reparera är gammaltestamentlig och kommer ur en föreställningsvärld som hävdar vedergällningsprincipen – öga för öga, tand för tand. Barn och vuxna har sådant tänkande. För Meltzer innebär att gå över i den depressiva positionen emellertid att barnet fullt ut *vågar erkänna modern som ett estetiskt objekt*. Samt att modern svarar barnet på ett motsvarande sätt. Då uppstår ett ömsesidigt erkännande och detta leder till att barnet upplever sig i djup mening bekräftat: ett sant och vitalt själv möter ett annat (Jämför Stern, 1985, Tronick, 1998).

Den vuxna patienten måste våga gå in i ett tillstånd av fruktan och bävan inför mötet med det Sanna-och-Sköna-som-Ett för att få uppleva At-one-ment. För

henne innebär det att möta sig själv och sin inre värld fullt ut i den verkliga analytiska situationen, dvs. inför analytikern. För att kunna uppleva den estetiska konflikten fullt ut måste patienten släppa sitt behov att kontrollera objektet och begäret att med sina drifter söka tränga in i det. I analysen blir ofta detta tydligast under tröskelfasen: *För en patient att våga lita till sin positiva överföring så djupt, att den tillåts att föra henne över tröskeln in i den depressiva positionen, är den svåraste och mest riskabla övergången för patient – och analytiker – under en psykoanalys.* Det innebär att i djupet erkänna analysen, så som den faktiskt "utförs" som ett estetiskt objekt. Det innebär vidare att hon tillåter analytikern att finnas till för henne, som en tillräckligt god mor (och föräldrapar) i en situation, där patienten är lika oskyddad som ett spädbarn. Hon har dock samtidigt sitt vuxna medvetande intakt, vilket gör hennes situation mycket mer utsatt. Detta gäller i viss mening också analytikern, när han i djupet öppnar sitt hjärta¹¹. Både patient och analytiker kan bli skadade i djupet om någon av dem bryter den terapeutiska alliansen i detta skede.

Den estetiska konflikten handlar emellertid inte enbart om att söka kontrollera modern eller tillåta hennes subjektiva frihet, utan begreppet har en vidare mening än så:

Det synsätt som Meltzer visar på i *Apprehension of Beauty* och dess antites, och psykiskt ständiga följeslagare, *Claustrum*, öppnar vidare, bort från den enbart narrativt inriktade psykoanalysen, i vilken man huvudsakligen förstår i meningen *comprehends*. Analytikern söker i stället öppna sig för ett tillstånd av *apprehensiveness*, ett tillstånd av högsta mottaglighet, så att han kan ta emot patienten i form av hennes rösts musik (prosodi), rytm, och annan icke diskursiv symbolik. Samt lita på de aningar, bildföreställningar i dess vida bemärkelse, som utan synbarlig anledning intuitivt uppstår inom honom.

Jag kan förstå att Bion (1970) ålade sig den intellektuella judiska 1200-1300-talsmystikens (se Scholem 1955/1992)¹² diktum att söka hålla borta sina jordiska begär och minnen när man i meditation söker Gud – för Bion inte gud utan Mor ("den inre Modern"). Det gällde för honom att aktivt och metodiskt hålla undan 'Memory and Desire' för att kunna vistas i Osäkerhetsmolnet (*uncertainty*

11 Min erfarenhet är att jag i detta skeende faktiskt är "vidöppen". Det styrs ju inte av vilja.

12 I boken *Attention and Interpretation* refererar Bion till Scholem G. (1955) *Major trends in Jewish mysticism*.

cloud and negative capability) och så förhoppningsvis i korta stunder befinna sig i O – ett skeende som leder till att det sanna självet utvecklas.

För mig som analytiker (Ramberg, 2005) innebär det att någorlunda kunna befinna mig i min djupa personlighetskärna utan att medvetet upptas av min egen biografi, och utan att alltför mycket låta mig påverkas av patientens medvetna och omedvetna försök att hindra mig från att "utföra" psykoanalys. I en sådan inre situation kan jag under kortare eller längre perioder vara öppen och uppmärksam inför det okända och finnas i bionsk reverie.

Det är i sådana skeden jag kan uppleva förändring som starkast: när dynamiken i den utsagda förändringen levs, men ännu inte upplevs, dvs. just när vågen kommer och man är på väg att dras med av den. Det är i det ögonblicket kaskeloten i Moby Dick kan skjuta upp ur havet mot en.

Om förgörande och/eller frigörande är ovisst.

Litteratur

- Almqvist, K. (1997) Att läsa Jung. Stockholm. Natur & Kultur.
- Angyal, M (1965) *Neurosis and Treatment*. New York. Wiley and Sons.
- Anonymous (1996/1300 c:a) 'Molnet – Icke-vetandets moln i vilket själen möter Gud. Skellefteå. Artos. Eng. "The Cloud of Unknowing".
- Austin, J.H. (1999) *Zen and the Brain. Toward an understanding of meditation and consciousness*. London. The MIT Press.
- Balint E. (1968) *The Basic Fault*. London. Tavistock Publications.
- Bauer, J. (2007) *Varför jag känner som du känner. Intuitiv kommunikation och hemligheten med spegelneuroner*. Stockholm. Natur & Kultur. (2005) *Warum ich fühle, was du fühlst*. Hamburg. Hoffman and Campe Verlag.
- Bion W R (1962) *Learning from Experience*. London. Maresfield Reprints
- Bion, W. (1965) *Transformations*. London. Maresfield Reprints
- Bion, W. (1970/1984) *Attention & Interpretation*. London. Maresfield reprints
- Bion, W.R. (1993). Angrepp på sammanlänkning i *Vid närmare eftertanke. Psykoanalytiska studier*. Stockholm: Natur & Kultur. Spec. stycke 96, sid. 121-125 (1959) Attacks on linking i (1967) *Second Thoughts*. London. Maresfield Reprints. Spec. pp.102-106.
- Brakel, L.A.W., Kleinsorge, S., Snodgrass, M., & Shevrin, H. (2000). The Primary Process and the Unconscious: Experimental Evidence Supporting Two Psychoanalytical Presuppositions. *Int. J. Psychoanal.* 81, 553.
- Buber, M. (1962) *Jag och Du*. Stockholm. Bonniers. (1923/1978) *Ich und Du*. Heidelberg. Verlag Lambert Schneider.
- Buber, M. (1947/2002) *Between Man and Man*. London. Routledge
- Buber, M. (1957) *Eclipse of God*. New York. Harper & Brothers.
- Deutsch, H. (1942) Some forms of emotional disturbance and their relationship to schizophrenia. *Psychoanalytical Quarterly*, 11.

- Ferro, A. (2006) Clinical Implications of Bion's Thought i *Int J Psycho-Anal* 2006; 87:989-1003
- Ferro, A. (2002/2005) *Seeds of Illness, Seeds of Recovery*. New York. Brunner –Routledge.
- Fine, L. (2003) *Physician of the Soul, Healer of the Cosmos. Isaac Luria and His Kabbalistic Fellowship*. Stanford. California. Stanford University press.
- Fonagy, P. (2005) *Attachment, trauma and psychoanalysis: Where psychoanalysis meets neuroscience*. Keynote lecture at the IPA 44th Congress on Trauma: New Developments in Psychoanalysis, Rio de Janeiro.
- Freud, S. (1996). *Drömytning*. S.Skr. II. Stockholm. Natur & Kultur. (2006) *Interpreting Dreams*. London. Modern Classics.
- Freud, S. (2003). (1915) *Det Omedvetna*,. S. *Skr IX*. Stockholm. Natur & Kultur. (1915) *The Unconscious*. S.E. 14. London. Hogarth Press. 1981.
- Freud, S. (1996). (1932) Uppdelningen av personligheten. Sid 494. S. *Skr. I*. (1932) *The Dissection of the Psychical Personality*. S.E. 22. pp 77.
- Gazzaniga, M.S., Ivry, R.B., Mangun, G.R.(1998) *Cognitive Neuroscience. The biology of the mind*. New York. W.W. Norton & Company.
- Grotstein, J.S. *A Beam of Intense Darkness*. London. Karnac Books.
- Hamilton, V. (1996) *The Analyst's Preconscious*. Hillsdale, New Jersey. The Analytic Press.
- Hinshelwood, R.D. (1991) *A Dictionary of Kleinian Thought*. London. Free Association Books.
- Horney, K. (1948) *Den neurotiska nutidsmänniskan*. Stockholm. Natur & Kultur. (1937) *The Neurotic Personality of our Time*. New York. W.W. Norton & Company.
- Horney, K. (1953/1989) *Att förverkliga sig själv*. Stockholm. Rabén och Sjögren. (1950) *Neurosis and Human Growth*. New York. W.W. Norton & Company.
- Kant, I. (2004) *Kritik av det rena förnuftet*. Stockholm. Thales. (1781/1787) *Critic der reinen Vernunft*. Riga. Hartknoch. Sid. 69 t.ex.
- Karlsson, G. (2004) *Psykoanalysen i ny belysning*. Stockholm. Stehag. Symposion.
- Keats, J. (1952 ed. Forman M.B.) *Letters*. London Oxford Univ. Press.
- Kelman, H. (1971) *Helping People*. N Y: Science House.
- Kirkegaard, S. (1843/1995) *Fruktan och bävan. Dialektisk lyrik av Johannes de silentio*. Guldsmedshyttan. Nimrod.
- Klein, M. (1923) *The Role of the School in the Libidinal Development of the Child*. Pp. 59-76. (1928) *Early stages of the Oedipus conflict*. I (1981) *Love, guilt and reparation and other works*. London. Hogarth Press. pp 186-198.
- Klein, M. (1946) *Anteckningar om några schizoida mekanismer*. (1989, red. Igra, L./ Sjögren, L.) *Kärlek, skuld och gottgörelse*. Stockholm: Natur & Kultur. (1946) *Notes on Some Schizoid Mechanisms*. (1980) *Envy and Gratitude and Other Works*. London. Hogarth Press.
- Lacan, J. (1954) *The object relation and the intersubjective relation*. I (1988) *The Seminar of Jacques Lacan. Book I. Freuds Papers on Technique 1953-1954*. Cambridge. Cambridge University Press. Sid. 214-219. (1975) *Le Séminaire I*. Paris. Les Editions du Seuil.
- Lacan, J. (1955) *Introduction to the big Other*. I (1988) *The Seminar of Jacques Lacan. Book II. The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis, 1954-1955*. Cambridge. Cambridge University Press. Sid. 246-247. (1978) *Le Séminaire II. Le moi dans la théorie*

- de Freud et dans la technique de la psychoanalyse, 1954-1955*. Paris. Les Editions du Seuil.
- Laing, R.D. (1959/1965) *The Divided Self*. Middlesex. A Pelican Book. Penguin Books.
- Langer, S. (1952). *Filosofi i Ny Tonart*. Uppsala: A och W & Gebers. Eng. (1942) *Philosophy in a New Key*. Cambridge, Massachusetts. Harvard University Press.
- Langer, S. (1967) *Mind: an essay on human feeling*. Vol 1. London: Johns Hopkins Press.
- Melville, H. (1851/2003) *Moby-Dick, Or, The Whale*. London. Penguin Classics.
- Meltzer, D. (1965/1996) Den anala masturbationens relation till projektiv identifikation. I (1996) *Den psykoanalytiska processen*. Sthlm: Natur & Kultur. (1965) The Relation of Anal Masturbation to Projective Identification. *Int. J. Pscho-Anal.* 47 (1966) and in (1992) *Claustrum*. London. Clunie Press.
- Meltzer, D. (1967/1995) *Den psykoanalytiska processen* (Officiellt utgången, men finns på bokhandeln Mareld, Stockholm. Tel 0046-8339987) *The Psycho-Analytical Process*. London. Clunie Press.
- Meltzer, D. (1973) *Sexual States of Mind*. London: Clunie Press.
- Meltzer, D. (1978) *The Kleinian Development. Part III: The Clinical Significance of the Work of Bion*. London. Clunie Press.
- Meltzer, D. (1986) *Studies in Extended Metapsychology*. London. Clunie Press. Pp. 65-69.
- Meltzer, D. (1992a) *Claustrum*. London. Clunie Press.
- Meltzer, D. (1992b) Epilog – Den psykoanalytiska processen 25 år senare. I (1996) *Den psykoanalytiska processen*. Stockholm: Natur & Kultur. Sid. 175-190.
- Meltzer, D. & Harris-Williams, M. (1988) *The Apprehension of Beauty*. London. Clunie Press.
- Merleau-Ponty, M. (2006) *Kroppens fenomenologi* (Första delen). Göteborg. Daidalos. (1962) *Phenomenology of Perception*. London. Routledge & Kegan Paul. (1945) *Phénoménologie de la Perception*. Paris. Éditions Gallimard.
- Ogden, T.H. (1997) *Reverie and Interpretation: Sensing Something Human*. Northvale, NJ. Aronson.
- Ogden, T.H. (2005) *This Art of Psychoanalysis*. London. Routledge.
- Ramberg, L. (1998b). Det symboliserande självet. i Wrangsjö, B. (Red.). *Barn som märks*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Ramberg, L. (2005) *I dialog med Stern*. Psykisk Hälsa 1/2005. (2006) *In dialogue with Stern* (bearbetad från ovan) i *International Forum of Psychoanalysis* vol.15 1/2006.
- Ramberg, L. (2006) *En förändring i det lilla perspektivet*. Föredrag Svenska Psykoanalytiska Sällskapet (2006, 2007). Se www.lennartramberg.se.
- Rizzolatti, G., & Arbib, H. (1998). Language within our Grasp. *Trends Neuroscience* 21: 188-194.
- Rosenfeld, H. (1987) *Impasse and Interpretation*. London. Karnac Books.
- Rycroft, C. (1965) On Ablation of the Parental Images, or The Illusion of Having Created Oneself. I (1985) *Psychoanalysis and Beyond*. Chicago. Univ. of Chicago Press. Pp. 214-232.
- Safran, J.D. (2003) *Psychoanalysis and Buddhism. An unfolding dialogue*. Boston. Wisdom Publications.
- Sandler, P.C. (2005) *The Language of Bion*. London. Karnac Books.
- Sartre, J.P. (1991) *Egots transcendens. Skiss till en fenomenologisk beskrivning*. Udevalla. Daidalos. (c:a 1935/1985) *La transcendance de l'ego*. Librairie Philosophique J. Vrin.

- Sartre, J.P. (1991) *Varat och intet*. I urval. Del IV: Blicken. Göteborg. Bokförlaget Korpen.
- Sartre, J.P. (1943) *L'etre et le néant*, NRF. Paris. Gallimard.
- Scholem, G. (1992) *Den judiska mystiken*. Stockholm/Stehag. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. (1967) *Die Jüdische Mystik in ihren hauptströmungen*. Frankfurt. Suhrkamp Verlag. (1955) *Major trends in Jewish Mysticism*. London. Thames & Hudson.
- Schore, A. (2003). *Affect Regulation and Affect Dysregulation*. Vol. 1 resp. 2. New York. Norton.
- Stern D. (2005) *Ögonblickets psykologi*. Stockholm. Natur och Kultur. (2004) *The Present Moment in Psychotherapy and Everyday Life*. New York. Norton.
- Stern D. (1985/1995) *Spädbarnets interpersonella värld*. Stockholm. Natur och Kultur. (1985) *The Interpersonal World of the Infant*. New York. Basic Books.
- Stern D. (2005) *Ögonblickets psykologi*. Stockholm. Natur och Kultur. (2004) *The Present Moment in Psychotherapy and Everyday Life*. New York. Norton.
- Trevarthen, C. (1996) Lateral asymmetries in infancy: Implications for the development of the hemispheres. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 20, 571-586.
- Tronick, E.Z. (1998) Dyadically Expanded States of Consciousness and the Process of Therapeutic Change i *Infant Mental Health Journal, Special Issue: Interventions that Effect Change in Psychotherapy: A Model Based on Infant Research*, Vol. 19, No. 3, 1998. (2007) *The Neurobehavioral and Social- Emotional Development of Infants and Children*. New York. Norton & Company.
- Winnicott D.W. (1993) Aggressionen och den emotionella utvecklingen och Förvrängningar av jaget i förhållande till det sanna och det falska självet i (1993, red. Jemstedt, A.) *Den skapande impulsen*. Natur och Kultur. (1950-1955) Aggression in Relation to Emotional Development. I (1977) *Through Paediatrics to Psycho-Analysis*. London. Hogarth Press. (1960) Ego distortions in terms of true and false self in (1982) *The Maturation Processes and the Facilitating Environment*. London. Hogarth Press.
- Winnicott D.W. (1967) Postscript: D.W.W. on D.W.W. pp. 581-582. (1968) Interpretation in Psycho-Analysis. Pp. 207-212. I (1989, ed. Winnicott, C., Shepherd, R., Davis, M.) *Psycho-Analytic Explorations*. D. W.Winnicott. London Karnac Books.

Abstract

Lennart Ramberg: Meltzer's aesthetic conflict and its ramifications within clinical work. Part 2.

Donald Meltzer's concept the aesthetic conflict makes its clearest appearance on the threshold between the schizo-paranoid and the depressive position. It is presented and described in an existential and phenomenologic way. In the aftermath the patient and analyst often have shorter periods of communing, a mostly nonverbal reciprocity. It seems that the analytic process owes its main momentum in an aesthetic way of listening. A clinical vignette is presented, in which a movement from a narcissistic position to a truly aesthetic appreciation of life is described.

Keywords: Psychoanalysis, aesthetic, existential, Meltzer, Bion.

Eksistensialanalysen eksisterer!

Drømmeseminar med psykolog Erik Craig
(Essay med utgangspunkt i reise til USA i oktober 2007).

Matrix 2008; 3, 243-251

Anne Margrethe Tveit

I oktober 2007 dro en gruppe på fem fra Bergen til Santa Fe i New Mexico. Psykolog Erik Craig driver der sin private praksis, og vi fikk arrangert et eksklusivt dagsseminar med han. Temaet var "Existential Analysis of Dreams in Psychotherapy".

Craig har i mange år arbeidet for å integrere den europeiske eksistensialanalytiske retningen med den amerikanske humanistiske psykoterapien. Han underviser i drømmeforståelse ut fra en eksistensialanalytisk synsvinkel. Han har skrevet en rekke artikler om emnet (1987, 1988, 1990, 1992, 1993).

Seminaret inneholdt først en teoretisk gjennomgang av hovedprinsippene ved den eksistensialanalytiske måten å forstå drømmer på, og deretter la vi deltakere fram egne drømmer og pasientdrømmer som utgangspunkt for praktisk tilnærming. Dette ble en god gruppeopplevelse, ikke minst takket være en glimrende leder og terapeut. Det var et møte som inspirerte, og for meg ble det en stimulans til å plukke opp en tråd som jeg tidligere har fulgt et stykke på vei.

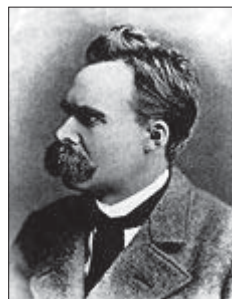
Min første psykoterapiveileder gjorde meg oppmerksom på Rollo May (1969), og senere leste jeg Yaloms "Existential Psychotherapy" (1980). Ronald D. Laings tanker (1959) var også aktuelle for oss som begynte i psykiatrien på 1970-tallet. Hos disse forfatterne fant jeg en teoretisk forståelse som ga større umiddelbar gjenkjenning og gjenklang hos meg enn den klassiske psykoanalytiske teorien. Som Yalom (1980) skriver: "Strange but oddly familiar". Senere har jeg funnet meg til rette innen de relasjonelle psykoterapiretningene, mens eksistensialanalysen er kommet mer i bakgrunnen.

Anne Margrethe Tveit er privatpraktiserende psykiater i Bergen, psykiatrisk konsulent ved Hospitalet Betanien, Bergen. Psykoterapiveileder DNLf, gruppeanalytiker.

Eksistensialanalysen eksisterer!

Møtet med Erik Craig fikk meg til igjen å fokusere på eksistensialanalytisk forståelse, og jeg ønsker her å dele noen av mine tanker. I en tid der det i behandlingshverdagen i stor grad fokuseres på konkrete som produksjon, tall og effektivitet, tror jeg det er av verdi å løfte oppmerksomheten mot dette tankegodset som kanskje er glemt, men som gir et verdifullt annet perspektiv.

Eksistensialisme eller fenomenologi

Filosofene Søren Kierkegaard og Friedrich Nietzsche blir sett på som grunnleggerne av den eksistensialistiske bevegelsen, selv om ingen av dem brukte begrepet "eksistensialisme". De foregrep eksistensialismen med et århundre.

Eksistensialanalysen bygger på den filosofiretningen eller bevegelsen som med en samlebetegnelse kalles eksistensialisme. Denne retningen kan på mange måter kalles det 20. århundrets filosofi, selv om røttene kan spores til et århundre tidligere. Eksistensialismen er en filosofisk bevegelse som hevder at mennesket selv skaper essensen og meningen i sitt liv. Bevegelsen har røtter tilbake til 1800-tallet. Den danske filosofen Søren Kierkegaard og den tyske filosofen Friedrich Nietzsche regnes som grunnleggere av denne bevegelsen, og diktere som Fjodor Dostojevski og Franz Kafka bidro til samme tankegangen. Men begrepet eksistensialisme oppstod først på 1900-tallet. De tyske filosofene Martin Heidegger og Karl Jaspers tok opp disse tankene på 1930-tallet, og på 1940- og 1950-tallet kom det i Frankrike verk av Jean-Paul Sartre, Albert Camus og Simone de Beauvoir. Mange flere navn kunne nevnes.

Martin Heidegger blir av mange sett på som grunnlegger av den systematiske eksistensielle filosofien. Boken *Sein und Zeit* (1927) blir sett på som hans hovedverk. Den er oversatt til engelsk og også til norsk (*Væren og tid*) (2007).

Det finnes felles tråder hos eksistensialistiske tenkere, men det er også store ulikheter og uenigheter. Jeg vil ikke prøve på å gi et fullstendig bilde av denne mangfoldige bevegelsen, men vil antyde noen sentrale perspektiver.

Virkelighet (eksistens). Eksistensialistisk tenkning fokuserer på begreper som Død, Frihet, Isolasjon, Meningsløshet, Valg. Dette er sentrale deler av menneskelig eksistens. Tilværelsen er i bunn og grunn meningsløs, men ved å se dette i øynene, får mennesket frihet til å skape eller velge sin egen mening.

Se fenomenene slik de er. Eksistensialistisk tilnærming betyr at en streber mot å se tingene som de er, uten forutinntatt forhåndstolkning, slik de presenterer seg for oss i vår bevisste erfaring. Dette kalles også fenomenologisk tilnærming. Men en ønsker også å undersøke det som er under overflaten, ikke bare de ytre strukturene.

Skjult eller åpent. Heidegger (1962) sier at "Væren er å åpne opp". Freud sier i sin forelesning "Den psykiske personlighets bestanddeler" (1933): "Hvor detet er, skal jeget bli". Dette er noe av det samme.

Virkeligheten er åpen og synlig, samtidig er alltid noe skjult. Men dette skjulte er ikke en fundamentalt forskjellig verden, men mer av det samme, det som er åpent og synlig. Det er snakk om å åpne øynene og se, så ser en mer. (Kinoreklamen sier: "Den som går på kino, ser mer". Her kan vi si: "Den som åpner øynene, ser mer"). Hele virkeligheten tas inn, også den materielle.

Samtidig er det slik at vi aldri kan fri oss fra mysteriet, noe vil alltid være i mørket. Derfor er det alltid noe nytt å oppdage. Mennesket som vesen eksisterer mest fundamentalt ved at det bringer eksistensen ut av mørket og inn i lyset.

Hva er et menneske (et selv, en person, et subjekt)? Finnes selvet her inne, innenfor huden, eller er det der ute? Eksistensialistene understreker at selvet bygger på den virkeligheten det eksisterer i: Historisk, sosialt, kulturelt og materielt. Craig (1992) skriver at det å relatere seg til seg selv og sin egen tilstedeværelse, konstituerer selvet.

Vi er sammen i en felles virkelighet. Mennesker er ikke separate, lukkede systemer, men Selv som eksisterer sammen i og er åpne mot en felles virkelighet. Vi finnes der i verden sammen, som deler av den samme virkeligheten. Mennesker har omsorg for hverandre.

Eksistensialanalysen eksisterer!

Perspektiver på Gud. Kierkegaard hevdet at menneskets fundamentale eksistensielle spørsmål er hvordan en skal forholde seg til Gud. Noen eksistensialister holder fast ved Nietzsches utsagn om at "Gud er død". Men representanter for teologisk eksistensialisme som Paul Tillich, Gabriel Marcel og Martin Buber, liksom også andre eksistensialister, hevder at tro på Gud er et personlig valg.

Eksistensialanalyse (daseinanalyse) – eksistensialpsykoterapi

Flere europeiske psykiatere var uenige med Freud i hans streben etter å forstå mennesket ut fra begreper som var lånt fra fysikken, og også med hans forsøk på å redusere menneskene til noen få, basale drifter. Men det var i møtet mellom filosofen Heidegger og de to psykiaterne Ludvig Binswanger og Medard Boss at den eksistensielle psykoterapien utviklet seg. Filosofen Heidegger og psykiateren Boss utviklet etter hvert et nært faglig samarbeid. Boss har utgitt flere viktige bøker, en av dem er "I dreamt last night..." (1977), oversatt fra "Es traumte mir vergangene Nacht" som kom i 1975.

Medard Boss var en sentral person i det å utvikle eksistensialanalysen som behandlingsmetode. Han gikk selv en tid i psykoanalyse hos Sigmund Freud, og hadde senere kontakt med Karen Horney, Wilhelm Reich, Carl Jung, Kurt Goldstein, Ernest Jones. Via psykiateren Binswanger ble han kjent med eksistensialfilosofen Heidegger, en kontakt og et vennskap som varte i 25 år og som ble svært avgjørende for utviklingen av den terapiformen som kalles eksistensialanalyse. Denne retningen kalles også daseinanalyse.

I Østerrike utviklet Viktor Frankl en type eksistensialterapi som kalles logoterapi, som spesielt fokuserer på å finne mening. I Frankrike ble Sartres (1956, 1962) og Merleau-Pontys (1962) ideer viktige, men det utviklet seg ikke noen spesifikk behandlingsmetode. I Storbritannia la R.D. Laing og David Cooper Sartres tanker til grunn for sitt arbeid, som også var preget av "anti-psykiatri". Emmy van Deurzen har grunnlagt to utdanningsinstitutter for denne terapiretningen i London.

Disse tankene var lenge helt ukjente i USA, helt fram til Rollo May skrev sin bok "Existence" (1956). Han har også skrevet "Love and Will" (1969).

Terapiretningen fikk etter hvert tilhengere og forkjempere i USA, som altså Rollo May, Viktor Frankl og Irvin Yalom. R.D.Laing, Tomas Szasz er andre navn, og Rogers og Maslows forståelsesmåte representerer beslektede tanker. Rollo May var en nær venn av den tyskfødte teologen Paul Tillich, et navn som også forbindes med eksistensialismen.

Erik Craig ble kjent med eksistensialanalysen gjennom Paul J. Stern, som han gikk i psykoanalyse hos i USA. Stern var en god venn av den sveitsiske psykiateren og eksistensialanalytikerens Medard Boss. Erik Craig dro senere til Sveits og intervjuet Medard Boss. Dette intervjuet ble gitt ut som et spesialnummer av det amerikanske tidsskriftet "The Humanistic Psychologist" (1988). Craig er i utgangspunktet en humanistisk psykolog, men har brukt mye av sin tid på å åpne opp for eksistensialanalytisk forståelse innen den humanistiske psykologiretningen. *Den humanistiske psykologien* utviklet seg i USA. De fikk eget tidsskrift i 1961. Denne skolen oppstod som en reaksjon på de to dominerende hovedretningene innen faget, behaviorismen og psykoanalysen. *Eksistensialanalysen* utviklet seg i Europa. Craig opplever at noe av motstanden mot eksistensialanalysen i USA skyldes at tankene harmonerer dårlig med amerikanske grunnholdninger. Den europeisk funderte eksistensialismen har fokus på menneskelig begrensninger og på de tragiske sidene av livet. Den beskjefter seg med begreper som eksistens, valg, frihet, død, isolasjon, absurditet. Humanistisk psykologi er opptatt av valg, verdier, kjærlighet, kreativitet, self-awareness, menneskelig potensiale, pragmatisme. Yalom (1980) kaller de humanistiske psykologene for "flashy American cousins" i forhold til de europeiske eksistensialanalytikerne.

Det var under 2. verdenskrig at Boss kom over en artikkel av Heidegger. Han ble fasinert av Heideggers tanker, spesielt av hans begreper *besorgen* (omsorg for ting) og *fürsorgen* (omsorg for andre mennesker). Craig (1988) skriver at Boss opplevde begrepet *fürsorgen* som en definisjon på det ideelle forholdet mellom terapeut og pasient. Etter krigen skrev Boss et brev til Heidegger. Dette var starten på et samarbeid og et vennskap som varte i mange år, og som utviklet seg gjennom brev, samtaler og ikke minst gjennom en rekke seminarer som Heidegger holdt i Boss' hjem, "Zollikonseminarene".

Craig (1993) skriver at mye av polemikken fra eksistensialanalysen mot klassisk psykoanalyse retter seg mot freudiansk psykoterapiforståelse slik den var på 1950-tallet. Mye har skjedd senere innenfor de ulike retningene i psykoanalysen, slik at kritikken mot tradisjonell psykoanalyse ikke rammer så godt lenger. Eksistensiell psykoterapi har mye felles tankegodt med de relasjonelle psykoterapiene, og ikke minst med gruppeanalysen.

Et hovedpoeng innen eksistensiell psykoterapi er: Ta fenomenene inn slik de presenterer seg. *Fenomenet er alltid slik det framtrer*, men det har også en skjult side. Jo mer vi forstår og ser av verden (mennesker, ting, omgivelser), jo mer avdekkes de skjulte sidene. De skjulte sidene er ikke noe annet enn det som er åpent, men er en annen side av det samme. Eksistensialanalytikerne er kritiske

Eksistensialanalysen eksisterer!

til begrepene bevisst – ubevisst, da disse begrepene kan peke mot en ubevisst verden som er noe helt annet enn den bevisste. Boss (1963) skriver at lys og mørke, skjult og åpent, hører uatskillelig sammen. Han er kritisk til, at Freud, ved å innføre begrepet ubevisst, vil få kontroll med og objektivisere den skjulte delen av mennesket. Boss framhever at det skjulte og det åpenbare alltid er to sider av det samme.

Behandlingsmetoden skiller seg i praksis ikke mye fra andre psykoanalytiske terapiretninger. Eksistensialistene har heller ikke beskjeftiget seg så mye med å legge nye forståelser inn i gamle begrep, som for eksempel overføring og motoverføring. Det er den grunnleggende holdningen til eksistensen som helhet som er det særpregede, og det å legge vekt på å møte folk der de er og akseptere deres virkelighet.

Boss hevdet at Freud som person stod nær de idealene eksistensialanalysen står for. I Craigs intervju med Boss (1988) forteller han at da han gikk i psykoanalyse hos Freud, opplevde han en varm og omsorgsfull terapeut. "Han (Freud) oppførte seg aldri mot meg som om jeg var en bunt drifter, men hadde medfølelse med meg." Boss betalte et beskjedent honorar i begynnelsen av hver time. Etter timen gav Freud han litt penger tilbake så han kunne kjøpe seg lunsj. Boss hevder også i intervjuet at han oppfattet seg selv som mer freudiansk og mer trofast mot Freuds idealer enn Freud selv var, han mente at Freud ødela sin innsikt og sitt geni ved at han trodde at bare naturvitenskapelig innsikt kunne føre fram til sannheten.

Eksistensialanalyse av drømmer

Eksistensialanalyse passer godt som utgangspunkt for å studere drømmer.

Et hovedpoeng for eksistensialanalytikerne er at drømmen er slik den framtrer.

Når en skal jobbe med drømmer, må en ifølge eksistensialanalytikerne først bekrefte drømmerealiteten, og så se på hvilken forbindelse som fins til den våkne realiteten.

Freud skiller mellom den manifeste og den latente drømmen. Den manifeste drømmen skjuler og tildekker drømmens egentlige innhold, den latente drøm. Han skrev (1933): "Når pasienten har fortalt oss en drøm..., bestemmer vi oss for å bry oss så lite som mulig med hva vi har hørt, om den manifeste drøm".

Dette at den manifeste drøm skjuler noe, er eksistensialanalytikerne uenige i. (Craig 1987, 1990, 1992, Boss 1977). Drømmen er det den er, og har betydning slik den framtrer manifest. Men graden av klarhet kan variere. Meningen

eller innholdet i drømmen framtrer tydeligere ved å undersøke den nærmere. Som andre fenomener i verden har også drømmen åpne sider og mer skjulte sider. Men disse sidene henger sammen. De representerer ikke to forskjellige verdener. En skal ikke gå bak den manifeste drømmen for å finne den latente, slik Freud hevder, men inn i den manifeste drømmen, se opplevelsen for seg så tydelig som mulig, se betydningen av denne opplevelsen for drømmeren, og dermed forstå bedre hva drømmen forteller – også om det våkne livet. Det blir som å se på mønsteret i et tapet: Etter som du studerer tapetet, ser du mønsteret tydeligere og mer detaljert.

Dette skjer ved at drømmeren gir en økende detaljert og utfyllende beskrivelse av drømmen. Målet er å sette sammen så klart som mulig en våken opplevelse av hva drømmeren opplevde i drømmen. Etter at pasienten har fortalt drømmen første gang, ber en pasienten fortelle en gang til, og da ber terapeuten om utfyllende detaljer. Sted: Hvilke omgivelser skjedde dette i? Tid: Var det dag, natt, morgen eller kveld? Tok det lang tid, eller skjedde det fort? Hvor i bildet var du? Satt du, eller stod du? Terapeuten gir så tilbake sitt resymé av drømmen, altså forteller drømmen for tredje gang, og ber drømmeren om bekreftelse på at han har oppfattet drømmen riktig. Terapeuten ber deretter pasienten beskrive de enkelte elementene i drømmen: "Hvis jeg kom fra en annen planet, hvordan ville du forklare meg hva et bord er?" På samme måte fokuseres det detaljert på de personene som er involvert i drømmen, hva de står for, hvem de likner, hvordan de i drømmen opptrer sammenliknet med det våkne liv. Gjennom i økende grad å få fram detaljer og nyanser, åpner pasienten gradvis opp for en økt forståelse av hva drømmen inneholder.

Ikke alltid analysere

Drømmen har ikke alltid et budskap ut over den direkte opplevelsen: En kan glede seg over at en i drømme kan mestre ting, eller oppleve noe spennende og nytt, for eksempel å kunne fly. Når en møter en av sine kjære som er død, skal en ta dette møtet for det det er, ikke tro at det er noe overnaturlig, men heller ikke avfeie det som uvirkelig. Drømmer tilbyr en mengde med rike opplevelser som ikke er mulige i våken tilstand.

Drømmene spiller ifølge eksistensialistisk tenkning en rolle i vår utvikling som mennesker. For det første har vi ofte mer toleranse i drømme enn ellers. Dette hjelper oss til å ta imot og akseptere livet i våken tilstand. Dernest har drømmen en evne til å se framover og åpne opp for muligheter som vi ikke er klare for å se i våken tilstand. For det tredje gir drømmen tid og rom for å leve

Eksistensialanalysen eksisterer!

ut muligheter som en enda ikke er klar for som våken. En slik drøm gir ikke bare håp til drømmeren, men også en erfaring i å leve ut nye muligheter. Til sist gir drømmen oss fantastiske og vakre opplevelser.

Eksistensialanalytikerne er ikke alene om slike synspunkter. Andre teoretikere hevder også at drømmer er en viktig del av livet. Den relasjonelle psykoanalytiker James L. Fosshage (1997) skriver at gjennom drømmene bearbeider en inntrykk, utvikler seg, integrerer nye erfaringer og åpner seg for nye muligheter. Det er påvist at de som drømmer mye mens de skal tilegne seg nye ferdigheter, lærer forttere. Fosshage mener også, som eksistensialanalytikerne, at det er viktig å ta imot og undersøke den manifeste drømmen, slik den framtrer. Ved gradvis å gå nærmere inn i drømmen, kan innholdet bli klarere.

Drøm som realitet

Eksistensialanalytikerne understreker at drømmen er en del av virkeligheten. Drømmens virkelighet er en del av en persons realitet. Den er noe som eksisterer for det mennesket som drømmer, og den er også noe som forteller noe reelt om dette menneskets liv. Andre teoretikere vil si: Drømmen er en *psykologisk* eller en *symbolsk* realitet. Men eksistensialanalytikerne hevder at drømmer er en *levd* realitet, altså en viktig del av livet. De presiserer at mens en person drømmer, er for eksempel mennesker som opptrer i drømmen, like reelle som de personene som finnes i det våkne livet. Dette kan synes som en fiktiv uenighet og et spill om ord. Men det kan likevel hende at den sterke betoningen av drømmens realitet gjør noe med vårt syn, at vi ved å tenke realitet ser noe annet og mer.

Å være I verden

Selv om eksistensialisme handler om store og fundamentale begreper, og innholdet ofte kles i et lite tilgjengelig språk, handler denne forståelsen i bunn og grunn om hverdagen, om det alminnelige, om hvordan vi forholder oss til oss selv, til andre og det som er omkring oss, hvordan vi forstår livet og vår egen rolle der.

En av de første pasientene jeg hadde time med etter USA-turen, var min pasient Juletreprodusenten. I den tiden jeg har kjent han, har jeg hørt og lært en god del om hva som skal til for å få fram et perfekt juletre, om systematisk og ofte ensomt arbeid gjennom året for å få fram de riktige og salgbare juletrærne, om forming av trærne, om kampen mot parasitter, dårlig vær og andre negative påvirkninger, om intense salgsperioder. Dette er sentrale ting i hans

liv. Likevel har jeg hatt en viss tendens til å devaluere disse samtalene. Jeg har vel tenkt at det å snakke om juletrær er på siden av det vi egentlig burde gjøre i våre terapeutiske samtaler. I denne timen kjente jeg at jeg hadde et annet perspektiv. Jeg opplevde en sterkere erkjennelse av pasientens virkelighet, av hans levebrød og livsverk, av den verden han eksisterer i, med savn, gleder og ensomhet. Tilsynelatende pratet vi i denne timen som før, men jeg kjente at jeg hadde forandret min holdning til denne typen samtaler. Slike samtaler om virkeligheten er ikke "bare støtteterapi", det er å åpne seg for pasientens verden, og dermed kunne bety noe inn i den verdenen.

Referanser.

- Boss, M. (1963): *Psychoanalysis and daseinanalysis*. New York: Basic Books.
- Boss, M. (1977): *"I dreamt last night.."* New York: Gardner Press. Oversatt fra "Es traumte mir vergangene Nacht" 1975.
- Freud, S. (1933/1994): Revision af drømmelæren.. I: *Psykoanalyse. Samlede forelæsninger* 359-377. København: Hans Reitzels Forlag.
- Freud, S. (1933/1994): Den psykiske persolighets bestanddele. I: *Psykoanalyse. Samlede forelæsninger* 400-417. København: Hans Reitzels Forlag.
- Craig, E. (1987): The Realness of Dreams. I: Russo, R.A. (Ed). Berkeley, CA: North Atlantic Books.
- Craig, E. (1988): Psychotherapy for Freedom. The Daseinanalytic Way in Psychology and Psychoanalysis. *The Humanistic Psychologist* 16 /1.
- Craig, E. (1990): An Existential Approach to Dreamwork. I: *Dreamtime and Dreamwork*, ed. Stanley Krippner, Los Angeles, Jeremy P. Tarcher
- Craig, E. (1992): Self as Spirit, Self as Miracle, Self as Other. *The Humanistic Psychologist* 20/1, 28-30.
- Craig, E. (1993): Remembering Medard Boss. *The Humanistic Psychologist* 21/3, 258-276.
- Fosshage, J.L.: (1997): The Organizing Functions of Dream Mentation. *Contemporary Psychoanalysis* 33, 429-458.
- Heidegger, M. (1927): *Sein und Zeit*. Tübingen, Niemeyer, 19. opplag 2006. Norsk utgave (2007): *Væren og Tid*. Oslo: Bokklubben.
- May, R. (1965): *Existence*. New York: Jason Aronson. 1994 reprint.
- May, R. (1969/2007): *Love and Will*. New York: W.W. Norhton & Company.
- Laing, R.D. (1959/1972): *The Divided Self*. London: Penguin Books.
- www.Wikipedia,the free encyclopedia (2008): *Existentialism*.
- www.Wikipedia,the free encyclopedia (2008): *Existential therapy*.
- Yalom, Irwin D.(1980): *Existential Psychotherapy*. New York: Basic Books.

Intervju med Neil Altman

Matrix 2008; 3, 252-266

Eystein Victor Våpenstad & Per-Einar Binder

Neil Altman har sitt kontor i 79. gate, ikke langt fra Central Park. Det ligger i en eldre, ærverdig, men litt sliten leiegård. En resepsjonist tar imot oss og viser vei til Dr. Altman's kontor som ligger i et kontorfellesskap sammen med et par andre analytikere i bygningens grun-nivå. Vi blir sittende i venterommet sammen med mor til en av Altman's barnepasienter, inntil Altman og en gutt på om lag 11 år kommer ut. Så tar Neil Altman imot oss på sitt lille kontor, overfylt av bøker, litt eldre, slitte møbler, en MacBook og et åpent vindu ut mot bakgården og den varme høstkvelde. Neil Altman er kjent som en politisk engasjert analytiker på venstresiden, og er opptatt av hvordan klasse- og rasemessig tilhørighet er med på å forme våre verdier og vårt syn på tilværelsen. Han har skrevet om det å arbeide som analytiker i et sosialt belastet område av New York i boken "The analyst in the inner city". Videre er Altman opptatt av hvordan buddhistisk tenkning og meditasjon danner en motvekt til den rådende konsum og "feelgood"-kulturen i USA. Altman arbeider både med barn og voksne, og har vært med på å skrive og redigere boken "Relational child psychotherapy", som også brukes i norske barneterapiutdanninger. Neil Altman er aktiv innenfor den amerikanske psykologforeningen, blant annet i forhold til å få psykologer til å ta standpunkt mot tortur i den pågående "krigen mot terror".

Per-Einar: "Så dette er altså kontoret ditt. Har du både voksen- og barnepasienter her?"

Neil: "Ja det har jeg. Vi spiller baseball og softball her inne, det går unna her!"

Eystein Victor Våpenstad, cand. psychol. privat praksis, Oslo. Mailto: vaapenst@online.no Per-Einar Binder, dr. psychol. Avdeling for klinisk psykologi, Universitetet i Bergen. Mailto: per.binder@psykp.uib.no

Per-Einar: "Vi vil gjerne starte med å få høre litt om din vei inn i psykoanalysen. Hva var det som først gjorde deg interessert i psykoanalysen?"

Neil: "Jeg ble først eksponert for psykoanalysen da jeg tok et kurs på college som het "the psychology of the unconscious". Det var ledet av en professor, som for øvrig var veldig formell og hemmet, men hadde noen ville interesser. Vi lærte om Freud og Jung. Og så lærte vi om paranormale fenomener, ekstrasensorisk persepsjon, kreativitet. Jeg synes det var topp, det åpnet opp mysteriet om drømmer. Før det, på high school, var jeg interessert i østens religioner, og av samme grunn: Jeg har alltid vært tiltrukket av det mystiske. Jeg har fremdeles den boka med Freuds grunnleggende skrifter som vi leste på det kurset, jeg ble meget fasinert av den. Og så var moren til min romkamerat på college psykolog . Hun hadde studert ved New York University, på programmet i klinisk psykologi, som var meget psykoanalytisk orientert. Jeg begynte på NYU etter college. Men før NYU bodde jeg i India i tre år.

Jeg var i det amerikanske fredskorpset, og jeg bodde i en indisk landsby i to år. Ett år reiste jeg rundt i India. Da jeg kom tilbake begynte jeg på NYU, og der startet jeg for alvor å lære om psykoanalyse. Da ble jeg også pasient i psykoanalyse for første gang, og det forandret livet mitt. Den psykoanalysen fikk meg inn på en helt ny kurs, det hadde en avgjørende effekt på livet mitt, det var viktig. Men jeg hadde ikke vært så heldig med valget mitt av doktorgradsprogram, det var veldig egopsykologisk, og det likte jeg ikke særlig godt. Det var først sent i mitt postdoc-program at jeg kom i kontakt med den relasjonelle psykoanalysen. Den likte jeg bedre.

Per-Einar: "Du har altså levd i India og du har også interesser i Østens religioner, kultur og filosofi. Hvordan har dette influert din tenkning?"

Neil: "På flere måter. Den ene er at i India lærte jeg at man ikke skal være så knyttet til resultatet av sitt arbeid, men bare gjøre jobben. Deretter overlater du til Gud eller hva det skal være å avgjøre hva resultatet skal bli".

Eystein: "Som en parallell til hvordan Bion sier det når han beskriver at analytikerens skal møte hver enkelt analysestund "without memory and desire"?"

Neil: "Akkurat! Du vet, Bion var født i India. Og jeg tror at han hadde en slags hinduistisk eller buddhistisk sensibilitet. Den delen som handler om å arbeide

uten "desire" lærte jeg i India. Det første året var jeg meget knyttet til resultater, og jeg ble veldig frustrert, fordi i India er det ingenting som fungerer. Alt er et hinder. Så etter et år lærte jeg at jeg bare måtte la det som skjedde skje. Det betyr ikke at du ikke jobber, du jobber like hardt, men det betyr bare at du ikke blir like frustrert. Og det var en god lærdom for en psykoanalytiker. Det er prosessen som er viktig. Jeg føler at dette fokus på prosess er en meget viktig del av psykoanalysen.

Så dere forresten dagens utgave av NY-Times? I intervjuet med Owen Renik sier han at psykoanalyse bare dreier seg om resultater, at man bør slutte i sin analyse hvis den ikke fører til resultater raskt. Jeg ser hans poeng, det vil selvsagt være analyser som bør avsluttes fordi de ikke gir noe. Men jeg er ikke enig i måten han stresser resultat fremfor prosess. Jeg mener at prosessen er meget viktig og at denne henger sammen med resultatet på flere måter. Dette er et viktig poeng som kommer frem når en integrerer østlig filosofi og psykoanalysen, å hengi seg til det som skjer i øyeblikket. Både Bion og Winnicott har dette med. Og Emmanuel Ghent var meget opptatt av det. Han beskriver hvordan det å hengi seg til den analytiske prosessen gjør det mulig for det falske selv et å overgi seg. Det psykoanalytiske språket om det "falske selv", slik Winnicott beskriver det, har sin parallell til hvordan en i buddhismen tenker seg "jeg'et" som noe en må arbeide med å frigjøre seg fra. Dette er noe som interesserer meg sterkt".

Per-Einar: "Du bruker også meditasjonens psykologi i psykoanalysen."

Neil: "Ja, og jeg er ikke alene om det. For eksempel snakker Christopher Bollas om at han er i en meditativ mental tilstand når han er sammen med pasienten".

Per-Einar: "Du er orientert mot prosessen og analytikerens subjektivitet og bruken av denne. Hvordan føler du at dette kommer frem i ditt arbeid som barneterapeut?"

Neil: "Det kommer fra en annen del av meg. Jeg liker godt å være sammen med barn. Jeg tenkte ikke å utdanne meg til barneterapeut, men mot slutten av mitt doktorgradsarbeid syntes jeg at det virket interessant og morsomt. Så jeg tok også barneterapiutdanning. Jeg liker at barn er mindre hemmet, og det ubevisste er mye nærmere overflaten. Etter at jeg fikk egne barn har jeg likt å

arbeide med foreldre, fordi jeg nå bedre kan forstå dilemmaene som foreldre står i. Jeg liker å arbeide med både barn og ungdommer”.

Eystein: ”I boken ”Relational child psychotherapy” diskuterer du en del av disse dilemmaene. Og du beskriver hvordan du arbeider både med foreldre og barnet samtidig. Det kan kanskje synes som om du er, slik du sa i sted, mer opptatt av prosess enn av eventuelle problemer som kan oppstå når man arbeider med både barnet og foreldrene”.

Neil: ”Det jeg forsøker å få til er en integrasjon av psykoanalytiske og systemiske måter å arbeide på, og de passer sammen meget godt. Om du ser på et familiesystem, vil du se at det kan oppstå mye ”splitting” hvor familiemedlemmer får roller som ”gode” og ”onde”. Prosessen med å arbeide innen et familiesystem, og å hjelpe et enkelt individ med å overkomme ”splitting” mellom ulike sider av seg selv, er meget lik. Terapeutens jobb er å integrere alt dette gjennom sin egen subjektivitet: Å se mors synspunkt, fars synspunkt og barnas synspunkt. Dette er en type av hva en med det kleinianske språket vil kalle en ”depressiv posisjon” (en moden og integrert måte å fungere på). Terapeuten kan bruke sin egen subjektivitet til å fremme en integrativ funksjon for hele familien”.

Eystein: ”Så du har hele familien på kontoret ditt samtidig?”

Neil: ”Nei, ikke nødvendigvis, dette er mer en måte å tenke på. Spørsmålet om hvem du møter blir også begrenset av at du kan ikke gjøre alt. Ideelt kan du se mor og far og søsken og alle sammen, det er ikke grenser for hva du kan legge inn av arbeid. Men du kan ikke gjøre alt dette. Det du kan gjøre, er å finne problemet, og derfra finne hva som er det viktigste stedet å intervensere.

Eystein: ”Så du samarbeider ikke så ofte med en egen foreldrearbeider når du arbeider med barnet?”

Neil: ”Noen ganger. Jeg drøftet også dette en gang i England, da jeg snakket med en gruppe knyttet til ”Journal of Child Psychotherapy”. Jeg la frem en artikkel om fordelene med at en person arbeider med både foreldrene og barnet for å kunne gjøre noe med splittingen og skape bedre integrasjon. Noen der sa at de var enige i det, men vektla også at i en forstyrret familie vil dette være for mye for en person. Dette er jeg helt enig i”.

Eystein: "I noen barneterapimiljøer kan du få høre at du er omnipotent og narsisistisk om du forteller at du pleier å arbeide med både foreldrene og barnet. Så jeg liker din frie og udogmatiske måten å drøfte dette på. Jeg synes det er bra det du sier om at det ikke er mulig å lage en apriori regel, men at man må se etter det idiosynkratiske ved barnet og foreldrene. Det gamle synet med at barnet ikke vil like at du snakker med foreldrene, tror jeg ofte ikke er sant".

Neil: "Noen ganger er det sånn, men ikke alltid. Noen ganger vil barnet ha vilkår for terapeutens samtale med foreldrene, "du kan si det, men ikke det". Det er mange mulige problemer ved å se foreldrene. Men også ved ikke å snakke med dem. For om du ikke ser foreldrene, men du ser barnet deres, så får du ikke tatt opp og drøftet foreldrenes fantasier om at du gjør dem til de "onde", mens du bare er den "gode". Og at det ofte er sant at terapeuten har en mye lettere jobb enn foreldrene, du ser barnet bare en kort stund, i en kontrollert situasjon. Du trenger ikke å vekke dem om morgenen eller få dem i seng om kvelden. Så en terapeut som forsøker å foredra for foreldrene hva de bør gjøre er ikke bra. Vi må erkjenne at det er foreldrene som må håndtere kaoset i den virkelige verden. Hvis jeg er åpen for å møte foreldre, så vil de ta kontakt når de føler seg truet av terapien. De sier kanskje ikke akkurat det, de ringer kanskje for å klage på barnet eller for å si at barnet ikke blir bedre og "hva holder dere egentlig på med". Og så vil jeg møte foreldrene. De fleste gangene handler det om at vi trenger å forsterke vår allianse. Å møte foreldrene hjelper ofte til med å berolige dem, og jeg passer alltid på å understreke at jeg forstår at foreldrene har andre og mer krevende problemer å stri med enn det jeg har".

Eystein: "Så informerer du barnet på forhånd eller etterpå om at du har snakket med foreldrene? Og forteller du da barnet hva du har snakket med foreldrene om?"

Neil: "Jeg sier det alltid på forhånd. Og jeg spør alltid barnet om det er noe barnet vil at jeg skal si eller ikke si til foreldrene. Etterpå spør jeg om barnet vil høre hva jeg snakket med foreldrene om".

Eystein: "Hva sier barna til det?"

Neil: "Barna er ikke særlig interesserte, mens ungdommene er mer interesserte. Men her er mange unntak".

Eystein: "Kan du også si litt om bruken av selvavsløringer i barnepsykoterapi?"

Neil: "Tenker du da på det å svare på spørsmål som barnepasientene stiller til terapeuten?"

Eystein: "Både det å svare på spørsmål, men også om å meddele sine motoverføringsreaksjoner, meddele hvordan du føler det er å være sammen med barnet."

Neil: "Som du vet så vil barn spørre deg meget direkte om meget personlige ting, det er noen barn som vil si: "Hvor bor du?", "Har du barn?", "Hvor gamle er de?", "Hva heter de?"

Eystein: "Eller: "Er du glad i barna dine?""

Neil: "Ja..." Eller: "Er du mer glad i dem enn i meg?" Når enkelte barn begynner å stille meg slike spørsmål, så ønsker jeg det velkommen fordi jeg tror det er tegn på at de begynner å stole på meg. Med et barn som er sjenert og hemmet, og som begynner å stille spørsmål, vil jeg svare på spørsmålene. Et unntak er om det invaderer min families privatliv, som for eksempel "hva er dine barns navn?" Det svarer jeg ikke på, det er ikke rettferdig mot mine barn".

Eystein: "Hva sier du til barnet da?"

Neil: "Da vil jeg nok si at det svarer jeg ikke på fordi det er en del av mine barns privatliv. Ved andre typer selvavsløringer så føler jeg meg mer fri med barn. Jeg vil kunne avsløre hva jeg føler, og også mine frie assosiasjoner og fantasier. For når du leker med et barn, når du leker en del av leken, så avslører du så mye allerede. Og det vil kanskje ikke være så forskjellig fra hva vi sier til voksne, noe som avslører mer om oss enn det vi tror. Men med lek blir vi temmelig tydelige. Noen ganger spør jeg: "Hva skal han gjøre nå?". Men det blir temmelig forknytt om du skal spørre barnet hele tiden om hva du skal gjøre. Så du er nødt til å leke med. Hvis du skal være en superhelt, så må du leke hva superhelten gjør. Det skaper en atmosfære hvor jeg kan være fri".

Eystein: "Hva med motoverføringsfølelser? Hvis du i en time begynner å føle deg for eksempel trøtt, kjeder deg eller er trist, og du ikke finner noen امید-

delbar forklaring i barnets lek eller i hva barnet gjør. Kan du da si noe om det, selv om du ikke enda vet helt klart hvor for eksempel tristheten kommer fra, for eksempel si noe sånt som: "Du, jeg føler meg litt trist nå, tror du vi kan finne ut hva det kan være for noe?"

Neil: "Det er ikke så forskjellig fra arbeidet med voksne. Jeg er opptatt av nar-sissistiske krenkelser jeg vil påføre barnet om jeg sier at jeg kjeder meg eller noe slikt. Men jeg tror jeg kan si at jeg er ganske sint nå, fordi du er ganske provoserende".

Eystein: "Så du kunne sagt at "akkurat nå kjenner jeg at jeg er sint på deg, fordi du er slik mot meg".

Neil: "Eller jeg kunne sagt at nå tror jeg vi gjør hverandre ganske sinte begge to, eller jeg ville ta det opp i neste time om vi hadde vært sinte på hverandre i forrige time".

Eystein: "Slik at du kan åpne opp for at barnet kan diskutere det og tenke om det med deg i etterkant...".

Neil: "Nettopp. Men, du vet, det er ikke alltid barn ønsker å snakke om slike ting".

Eystein: "Men de vil se at du har tenkt på det, og at du er villig til å snakke om det".

Neil: "Akkurat".

Eystein: "Et siste spørsmål om selvavsløringer: I boka "Relational Child Psychotherapy" kan jeg ikke finne noen direkte omtale eller drøftelse av dette spørsmålet, er det et bevisst valg ikke å ta det opp der?"

Neil: "Nei det var ikke en bevisst avgjørelse ikke å ta det med. Det er absolutt noe å tenke på, men det kom ikke med der".

Eystein: "Jeg trodde kanskje at det var et kontroversielt felt, og derfor utelatt?"

Neil: "Jeg tror det kanskje er mer det at vi ikke legger så stor vekt på ord og talespråket i barneterapi. Jeg er mer fri til å avsløre i handling med barn. Om jeg kjeder meg vil jeg gjespe. Eller om jeg bare er trøtt, så vil jeg vise det til barnet gjennom atferd, slik er det ikke med voksne. Men med barn er terapeutens atferd mer tydelig. Ord er ikke så viktige i arbeidet med barn."

Eystein: "Det er mer måten man er sammen på".

Neil: "Ja".

Per-Einar: "Du har vært i kontakt med britiske barnepsykoterapeuter. Hva vil du si er de viktigste likheter og forskjeller mellom dem og deg?"

Neil: "Det er bare ord hos dem. Da jeg var i London, var det en dame fra Australia som la frem en sak der det var et barn som ikke sa et eneste ord i et helt år. Denne terapeuten kom med en tolkning i hver eneste time. Jeg spurte henne om hvorfor hun syntes det var viktig å gjøre det. Hun sa at hun jo fikk betaling og at hun burde gjøre seg fortjent til lønna. Jeg synes ikke det er slik. Du kan tenke at om et barn er stille i hver eneste time så fortjener du lønna, fordi du må erfare og kjenne på hva det er som gjør, at barnet er stille – usikkerhet, frustrasjon eller noe annet. Hvis det kjentes riktig for meg å være stille, så ville jeg ikke være så bekymret over om jeg gjorde jobben min eller ikke. Jeg synes ikke at barn snakker så mye i terapi, de snakker gjennom leken. Jeg er enig med Winnicott, jeg føler at lek er den viktigste terapeutiske modaliteten, ikke ordene".

Per-Einar: "Det er altså en forskjell mellom deg og dagens britiske barneterapeuter i bruken av det verbale. Samtidig synes du å være fasinert av den nykleinianske bevegelsen".

Neil: "Jeg er fasinert av deres rigorøse måte å studere den emosjonelle situasjonen i timen fra øyeblikk til øyeblikk. Det synes, som om de alltid er fokuserte. Det er ganske beundringsverdig. Men jeg ville nok ikke snakket like mye om det som de gjør. Jeg liker deres betingelsesløse erkjennelse av det destruktive i mennesket. Selv om jeg ikke ville fokusere like mye på det som dem, så synes jeg de er meget konsekvente i deres oppsporing og gjenkjenning av destruktivitet. Det liker jeg meget godt.

Det var en artikkel av den britiske barneanalytiker Betty Joseph i Journal of Child Psychotherapy, den heter "Thinking about a playroom", der hun blir spurt om hun vil spille ball med barnet. Hun sa at hun ville ikke spille ball med barnet før hun følte at hun forstod hvorfor barnet ville spille ball, og at hun først heller tolket til barnet hvorfor barnet ville spille ball. Og da ville hun kanskje spille ball med barnet. For meg blir dette så "ikke-lekent". Det forstyrrer den lekende prosessen. Jeg ville spilt ball og forsøkt å finne ut hva som foregår mens vi spiller ball. Eller så ville jeg ikke spille ball, om jeg opplevde det som en tvang eller om jeg ikke følte at det var riktig. Da ville jeg ikke gjort det. Men jeg ville ikke føle at jeg måtte forstå det først, for da ville du jo aldri få gjort noe som helst. Det er en ting jeg ikke liker med kleinianerne, og det er at de føler at de forstår ting. Generelt så er det alltid mer enn én måte å forstå noe på, så jeg vil heller gå med i leken og se hva som oppstår."

Per-Einar: "Kanskje dette er en av forskjellene i forhold til voksenanalyse mellom de relasjonelle analytikerne og hovedstrømmen av kleinianske britiske analytikere?"

Neil: "Med voksne så vil jo de klassiske kleinianerne alltid tolke. De mer moderne kleinianerne snakker om ikke alltid å tolke, men om å vente på det riktige tidspunkt, og om at prosessen med å "containere" ofte innebærer å være stille. Det liker jeg bedre enn stadig skulle å tolke. Når det gjelder relasjonelle analytikere så kan man ikke generalisere, alle har sin egen personlige måte å arbeide på. Noen er mer snakkesalige, mens andre er mer stille. Noen intervenerer mer, det er dette jeg liker med relasjonell psykoanalyse. Det at det er rom for personlige måter å gjøre det på".

Eystein: "Og de relasjonelle vil heller ikke være en egen skole, slik kleinianerne har blitt det".

Neil: "Ja, akkurat".

Per-Einar: "Det synes å være en kobling mellom den relasjonelle psykoanalysen og den uavhengige tradisjonen i Storbritannia?"

Neil: "Ja, det er riktig. Jeg tror nok jeg er mer interessert i kleinianerne enn de fleste av mine relasjonelle kollegaer. Jeg har blitt venner med flere kleinianere. Jeg tror de fleste relasjonelle ikke liker den bedrevitenhet og autoritære være-

måte som preger det kleinianske miljøet. Jeg liker heller ikke det, men det er andre ting som jeg beundrer ved kleinianerne”.

Per-Einar: ”Dette bringer oss til vårt neste spørsmål: Hvordan ser du på psykoanalysens situasjon i verden i dag?”

Neil: ”Generelt, med hovedstrømmen av psykoanalysen, så går det nedover, i hvert fall i USA. Men det finnes unntak. San Francisco har et veldig levende psykoanalytisk fellesskap, der er det mye entusiasme for det kleinianske. Slik er det ikke på østkysten, New York har ikke noen kleiniansk gruppe. Her står den relasjonelle psykoanalysen sterkere, det er ikke så mye interesse for relasjonell psykoanalyse på vestkysten”.

Per-Einar: ”Vet du hvorfor?”

Neil: ”Det var nok fordi Bion flyttet fra Storbritannia til California. Og Bion sine ideer ble tatt med videre av Grotstein, som er i LA. Han har influert en hel generasjon av analytikere i California. Det er en energi der. Den relasjonelle psykoanalysen skapte mye energi her på østkysten, med Stephen Mitchell spesielt. Det var 20 år med kreativitet og energi. Da han og Emmanuel Ghent døde, var det et stort slag for oss. Nå må vi her i byen ta ”samling i bønn” og finne ny styrke”.

Per-Einar: ”Hvordan ser du på stillingen til relasjonell psykoanalyse i dag?”

Neil: ”Den begynner virkelig å få gjennomslag i Europa og Israel. Her i USA har den relasjonelle psykoanalysen begynt å bli middelaldrende, og trenger å finne sin ungdom igjen. Men i Europa, jeg vet ikke så mye om Nord-Europa, men i Italia og Israel er det mye entusiasme. Og det at dere er her nå for å intervju meg må bety at det også skjer ting i Norge”.

Eystein (henvendt til Per-Einar): ”Kanskje du skulle vise frem temanummeret til Tidsskrift for Norsk Psykologforening?”

Per-Einar: ”Dette er Tidsskrift for Norsk Psykologforening, der fikk vi et helt temanummer om relasjonell psykoanalyse”.

Neil: ”Åh, så flott! Og dette er ikke fra en psykoanalyseorganisasjon?”

Intervju med Neil Altman

Eystein: "Nei, det er psykologforeningens tidsskrift".

Neil: "I USA ville dette aldri skjedd. Psykologer er faktisk de som er mest fiendtlige til psykoanalysen. Dette er flott!"

Per-Einar: "Så du mener at det er en slags krise i den relasjonelle psykoanalysen i USA?"

Neil: "Nei, det er ikke så mye en krise, men en utfordring som må bli benevnt. Min generasjon, vi som startet dette, vi blir eldre. Og mange av oss vil ikke helt innse at det er det som skjer. Vi oppmuntrer ikke i tilstrekkelig grad de yngre kreftene til å stå på og gi dem slike muligheter som vi hadde, vi må gjøre noe med det. Det vi forsøker å gjøre er å få med en ny gruppe av yngre redaktører i Psychoanalytic Dialogues. Og vi prøver å få med nye forfattere. Jeg tror det er en krise at psykologutdannelsene på universitetene ikke er særlig psykoanalytiske. De utdanner ikke folk som kan sette pris på psykoanalysen. Så jeg er usikker på hvor den neste generasjonen vil komme fra".

Per-Einar: "Det er heller ikke så mange kandidater ved New York University sin psykoanalyseutdanning som før".

Neil: "Nei, men hørte dere om det nye programmet for viderekomne psykologstudenter på New York University? Det som er bra med dette er at man nå på klinikken ved NYU tar inn avgangsstudenter som vil få psykoanalytisk orientert terapiopplæring to dager i uka. De får nå treffe pasienter og mottar veiledning, og dette vil antakelig være de som vil søke om opptak i de psykoanalytiske programmene når de er ferdig utdannet. Dette er det håp i. Det er også en gruppe som heter "Steven Mitchell senter for relasjonell psykoanalyse" her i New York, som nå startes opp for å gi utdanning i relasjonell psykoanalyse. Dette vil nok også skape entusiasme og energi".

Per-Einar: "Kan du si noe om hva "International Association for Relational Psychoanalysis and Psychotherapy" er til et norsk publikum?"

Neil: "På disse konferansene er det en miks av psykoanalytiske kulturer. Når europeere og nordamerikanere kommer sammen blir det meget generativt. Og nå er det sånn at hoveddelen av artiklene som vi tar inn i Psychoanalytic Dialogues kommer fra Europa og Israel. De fleste leserne kommer fortsatt fra

USA. Dette tror jeg vil skape en god del fruktbarhet på kryss og tvers av ulike kulturer”.

Per-Einar: ”Hva tror du om psykoanalysens fremtid?”

Neil: ”Det kommer an på om vi får i gang en ny generasjon. Og det er også viktig at psykoanalysen blir mer sosialt og politisk involvert. Jeg tror psykoanalysen har et viktig bidrag til vår forståelse av den politiske verden, og at psykoanalysen har latt seg fortrenge fra dette feltet”.

Per-Einar: ”Kan du si litt mer om det?”

Neil: ”Jeg ser på den politiske situasjonen her i landet med mine psykoanalysebriller. Jeg synes ikke det er noen annen måte for meg å forstå dette på. Slik som hvordan 9/11 etterfølges av invasjonen av Irak: Du kan ikke tenke ordentlig på dette uten å ta med det store slaget mot USAs narsissisme og omnipotens, og måten det skaper behovet for en manisk respons for å gjenopprette opplevelsen av omnipotens. Jeg vil ikke si at det er den eneste forklaringen, men uten den slags forståelse vet jeg ikke hvordan vi kan skape mening ut av dette”.

Eystein: ”Jeg sitter her med din artikkel om hvordan samfunnet kan gå inn i ”manisk forsvar”. Den er meget interessant, men også ganske provoserende. Et spørsmål blir: Hvordan kan en psykoanalytiker bidra mer konkret til samfunnsdebatten?”

Neil: ”Vi må skrive mer i avisene og ukebladene, uten nødvendigvis å si at dette er psykoanalyse. Vi kan gjøre det på den måten som for eksempel Adam Phillips gjør det, han skriver populærvitenskapelige bøker og essay”.

Eystein: ”Om en psykoanalytiker skriver i avisen, bør vedkommende da opplyse om at han eller hun er psykoanalytiker?”

Neil: ”Vel, det ville være bra for fagfeltet. En ting jeg tror kan skje i fremtiden, er at psykoanalysen blir absorbert av verden, og den vil miste sin identitet. Jeg tror at det er bedre om den overlever med sin identitet inntakt. Men om psykoanalysens ideer blir tatt opp i samfunnet så har den kanskje gjort jobben sin”.

Eystein: "Det er andre akademikere som faktisk skriver i avisene i dag, deltar i talk-show på tv og skriver populærvitenskapelige bøker. Mitt inntrykk er at disse i dag ikke har særlig gjennomslagskraft eller påvirkning. De blir lyttet til, og politikerne sier at de synes det er viktig det professoren akkurat sa, men den neste dagen har politikerne glemt alt sammen. Så hvordan kan vi som psykoanalytikere tro at vi vil kunne påvirke mer enn andre akademikere har gjort?"

Neil: "Jeg tror ikke vi kan håpe på å influere politikerne, i hvert fall ikke i dette landet. Kanskje i mindre land som Norge eller England..."

Eystein og Per-Einar: "Vi har våre tvil..."

Neil: "Noen i England sier at de kan ha innflytelse på politikerne der, fordi eliten som styrer landet er en mye mindre gruppe og kanskje mer velvillig i forhold til de intellektuelle. I USA er det generelt en stor grad av antiintellektualisme. Men psykoanalysen kan influere allmenheten og opinionen. Noen sa at psykoanalysen er opinionens klima, folk vet i dag om det ubeviste. Ja alle vet om det, det er et stort bidrag".

Per-Einar: "Er det spesielle verdier ved psykoanalysen som den bør bidra med?"

Neil: "Det er et viktig spørsmål. Verdien av refleksjon og ettertanke blir mindre og går tapt i dette samfunnet, dette maniske samfunnet, det er ikke rom for refleksjon lengre. Alt går ut på å manipulere folk gjennom frykt, og desperasjonen etter å gjøre suksess og tjene mange penger. Det er en manglende refleksjon over hva det er som gjør livet verd å leve. Jeg tror psykoanalysen trenger å overleve med disse verdiene, ta vare på tenkningen om hvordan vi lever våre liv, selv om det ikke trenger å foregå i terapirommet".

Per-Einar: "Som en motkraft til konsumentersamfunnet".

Neil: "Nettopp".

Eystein: "I din artikkel om det maniske samfunnet tar du opp dette med forbrukssamfunnet. Da vi gikk hit i dag snakket vi om det norske sosialdemokratiske samfunnet, som jo også er en styringsform innenfor kapitalismen. Kanskje en måte å forsvare seg mot skyldfølelse i vårt samfunn, er å tro at staten og

regjeringen kan bestemme og ta seg av alt? Det er en populær historie i Norge om det styrende partiet som på sitt landsmøte bestemmer ved håndsopprek-ning at fra år 2007 skal alle i Norge være lykkelige. Vi har også et system der vi betaler mye i skatt. Kan det bety at vi betaler oss til en god samvittighet? Når man ser en tigger på gaten i Oslo, akkurat som her, kan man tenke at "jeg har betalt skatt, og dette skal staten ta seg av". Er det kanskje for lett å si at det kapitalistiske USA er fæle, mens Europa er mer humane? Kan ikke dette også være en manisk måte å forsvare seg mot realiteten på?"

Neil: "Så du mener at man kan kjøpe seg god samvittighet...? De landene i Europa som er mest sosialistiske, er også mest homogene. De har færre forskjeller mellom folk, folk synes det er lettere å ta vare på dem som er mest like dem selv. Psykoanalytisk tenkning kan jo også forsvare et høyredreid samfunn. Det er ikke slik at psykoanalytikere må være sosialister. En psykoanalytisk tolkning av Irak-krigen kan også være at de som forsvarer den kjemper mot all ondskap i verden. Eller at sosialister har en reaksjonsdannelse mot grådighet".

Per-Einar: "Men psykoanalysen kan hjelpe til med å bevege et samfunn over til en mer moden, ansvarsbevisst og nyansert måte å forholde seg til saksforhold og relasjoner på?"

Neil: "Ja det er riktig. Den kan bidra til et samfunn der det er rom for flere syn på saken, og hvor refleksjon og ettertenksomhet råder, hvor det er åpen debatt om ting".

Per-Einar: "Du nevnte i sted psykologi som en profesjon og som en vitenskap. Du virket ganske pessimistisk i forhold til hvor mye psykoanalysen kan få innflytelse her".

Neil: "Psykologi er den mest rigide av vitenskapene, ja mer enn fysikk. Fysikerne har en respekt for teoretisk fysikk. Selv om de helst vil ha en eksperimentell sjekk på sine teorier, så har de stor respekt for teori. For eksempel kan strengteori aldri bli helt eksperimentelt bevist. Likevel er det respektert å være en strengteoretiker. Men enkelte psykologer går så langt som til å si at sinnet og det mentale alltid kan reduseres til hjernen. Og at det å si at det finnes noe mentalt er en vrangforestilling om hjernen. Dette finner du nesten bare i psykologien. Psykologien forsøker å rettferdiggjøre seg selv ved å bli en hard vitenskap. Men dermed går også psykologiens vesen over bord".

Intervju med Neil Altman

Per-Einar: "Hvordan burde det vært mellom psykologien og psykoanalysen, hvis vi kan drømme?"

Neil: "Jeg har sittet i styret for den amerikanske psykologforeningen i de siste seks årene. Jeg har vært meget opptatt av sosiale forhold, rasespørsmålet og tortur. Folk der sier alltid til meg at i og med at jeg er psykoanalytiker, så får jeg dem til å tenke annerledes om psykoanalysen etter at de har møtt meg. Når vi viser vår interesse for de større sosiale spørsmålene, så blir mange overrasket og tenker annerledes om psykoanalysen".

Vi takker Neil for et meget interessant intervju, og han gir oss hvert vårt særtrykk av sin siste artikkel om rasespørsmål, "Whiteness". Det å være hvit er jo også å tilhøre en rase, selv om vi sjeldent tenker over det.

Boganmeldelser

Fonagy, P., Gergerly, G., Jurist, E. og Target, M. (2007):
**Affektregulering, mentalisering
og selvets udvikling.**
Akademisk forlag

Matrix 2008; 3, 267-276

af Dennis Lind og Svend Aage Madsen

I 2007 udkom bogen "Affektregulering, mentalisering og selvets udvikling" på dansk. Originalen udkom i 2002 og var allerede på det tidspunkt genstand for stor interesse. Psykologen Peter Fonagy er kendt i Skandinavien. Han har besøgt Danmark flere gange, og flere af hans tidligere arbejder er oversat til dansk. Fonagy har udgivet flere artikler med Mary Target, blandt andet om "reflective functioning", der har inspireret til videreudviklingen af tilknytningstænkningen med fokus på mentalisering. Fonagy har i snart mange bøger og artikler argumenteret for tilknytningsteoriens og -forskningens centrale betydning for moderne 'psykoanalytisk'/psy-

kodynamisk tænkning. Fonagy har således været en slags ambassadør for tilknytningsteorien og har som psykoanalytiker foreslået nødvendige revisioner af psykoanalysen og af objektrelationsteorien.

Forfatterne af denne bog ønsker at præsentere en integreret udviklingspsykologisk teori, som de undervejs holder op mod klassiske bidrag fra bl.a. Freud, Klein, Bion, Winnicott, Bowlby og den senere udvikling af tilknytningsteorien, samt filosofiske erkendelsesteorier og teorier om affekt. Bogen må betragtes som det centrale teoretiske værk bag den for tiden meget populære mentaliserings-baserede psykoterapi.

Dennis Lind er specialist i børnepsykologi, og ledende psykolog i Børne- og ungdomspsykiatrisk Center, Glostrup.

Svend Aage Madsen er specialist og supervisor i psykoterapi, ph.d., og chefspsykolog på Rigshospitalet.

Med udgangspunkt i forskningsresultater vedrørende spædbørns psykologiske udvikling er målet med bogen at præsentere en teori og en model, der kan forklare udvikling og fejludvikling af selvoplevelse, affektregulering og mentalisering. Forfatterne beskriver titlen på bogen som en begrebmæssig treenighed: affektregulering, mentalisering og selvet kan ikke meningsfyldt adskilles – de forudsætter hinanden i udviklingen og er i øvrigt tæt sammenhængende.

Forfatterne tilslutter sig den tradition indenfor udviklingspsykologien, der forsøger at forene almen udviklingspsykologi med klinisk forskning. En grundide er, at en række psykopatologiske tilstande – personlighedsforstyrrelser – er livshistorisk dannede som følge af fejludvikling, ofte stammende fra det tidlige forældre-barn-samspil. De vanskeligheder, som patienter med personlighedsforstyrrelser har, viser sig inden for områderne selvoplevelse/identitet, affektregulering og mentalisering. Kasuistisk viser forfatterne, at arbejde med udvikling af mentaliseringsevne kan være frugtbar i psykoterapi med patienter med personlighedsforstyrrelser.

I Danmark er der i disse år en stor interesse for den tidlige udviklings betydning for dannelse af selvoplevelse, affektregulering og mentalisering med udgangspunkt

hjernens morfologiske udvikling¹. I denne bog er det hjerneanatomiske og –fysiologiske perspektiv stort set fraværende. Det fremhæves, at der naturligvis er en hjernemæssig fysiologisk basis for de beskrevne psykologiske processer. Men fokus er konsekvent på, hvordan udviklingen psykologisk set finder sted i et samspil i barnets opvækst.

I bogens udviklingsmodel indgår fænomener og begreber, som er centrale bestanddele i både psykodynamiske- og objektrelationsteoretiske teorier. Bl.a. har Bion, Winnicot, Kohut, Mahler og Stern alle begreber, der i andre kontekster fremhæver et af de centrale fænomener i modellen, ”markeret affektspejling” som vi vil vende tilbage til i det følgende. Men Fonagy et al. understreger, at ”...ingen af disse teoretikere (Bion osv., red) [har] fremlagt en specifik model til at forklare de psykologiske processer, hvorigennem affektspejling får de forskellige udviklingsmæssige funktioner, der er blevet tillagt dem” (s.184).

Bogen er opbygget i tre dele: første del omhandler teoretiske perspektiver, hvor forfatterne knytter deres synspunkter sammen med

1 Bl.a. har Alan Schore og Daniel Siegels (fulgt op af de hjemlige Susan Hart og Hardy Sørensen) beskæftiget sig med emnerne med udgangspunkt i hjerneudvikling i sensitive perioder og forstyrrelser af stress-håndterings-systemet.

etablerede teoretiske forståelser af selvorganisering, affektregulering og mentalisering. Forfatterne argumenterer for forældre-barn-forholdets afgørende betydning for udviklingen af barnets affektregulering og senere udvikling af mentalisering. Tilknytningsteoriens og -forskningens understregning af forældre-barn-samspillet betydning for børns udvikling af særlige tilknytningsmønstre er en grundforståelse i bogen. Tilknytningsteoriens tese, at udviklingen af menneskelige evner skal ses i perspektiv af artshistorisk udvikling, er ligeledes central. Barnets "sociale" drift har, som tilknytningsteorien fremhævede, en betydning for det enkelte menneskes – og dermed artens – overlevelse.

I denne første del af bogen præsenteres teoriens forståelse af affekter i diskussion med klassiske emotionsteorier: er affekter og emotioner medfødte, og har barnet en iboende evne til at erkende sine følelsesmæssige tilstande? Der argumenteres for, at barnet fødes med en rudimentær evne til at registrere og give signaler om dets tilstande. Disse signaler er fælles for spædbørn verden over – fx angst, uro, forskrækkelse, vrede, tilfredshed – og de muliggør, at omsorgsgiverne kan genkende, benævne og spejle børnenes tilstande og derved modificere – og samtidig give barnet mulighed for at opfatte betydningen af – dets indre tilstande.

Forfatterne problematiserer tendensen i samfundet generelt og i psykiatrisk forskning specifikt til at reducere psykologisk udvikling til primært at handle om medfødte træk. Den adfærdsgenetiske forskning har i en årrække hævdet, at det ikke er muligt at påvise miljøets betydning for psykopatologi. Fx har enkelte adfærdsgenetikere påpeget, at end ikke forældrene har nogen nævneværdig betydning for børns udvikling – andet end gennem genetisk arv. Tidligere forskningsresultater, der har vist miljøets betydning for udviklingen, var fremkommet som en følge af dårlig forskningsmetode, lød argumentationen. I tråd med tidens fokusering på biologisk tænkning har der derfor været en tendens til at nedtone psykologiske faktorer betydning for udvikling. Fonagy et. al. argumenterer for, at den adfærdsgenetiske forskningstradition gør sig skyldig i metodiske fejl ved at se bort fra det dialektiske forhold mellem genetiske forudsætninger/muligheder og sociale forhold, der bl.a. kan udgøre udløsende eller beskyttende faktorer i forhold til udvikling af psykopatologi.

Det er her forfatternes kerneudsagn kommer frem: De viser, hvordan mentalisering – evnen til at bearbejde egne og andres følelsesmæssige udtryk i symbolsk form – er en afgørende beskyttende faktor i forhold til at udvikle psykiske vanskeligheder.

I anden del af bogen præsenterer forfatterne den grundlæggende udviklingspsykologiske forståelse, der favner udviklingen af affektregulering, mentalisering og selvet. Mentalisering defineres som den mentale proces, hvormed en person implicit eller eksplicit fortolker egne eller andres handlinger som meningsfulde på baggrund af indsigt i sindstilstandene bag, som fx ønsker, behov, overbevisning og bevæggrunde. I forhold til denne forståelse fremstilles, hvordan barnet i et erkendelsesteoretisk perspektiv udvikler evnen til at opleve og forholde sig til andres sindstilstande. Dette diskuteres i forhold til "Theory of Mind" teoretikere, der overordnet set betragter evnen til at aflæse andres sindstilstande som en medfødt evne. Evnen til "theory of mind" ses hos børn omkring 5-års alderen, når de er i stand til at operere med falske antagelser. Sally-Ann testen er prototypen på en sådan undersøgelse: Dukkerne Sally og Ann lægger i fællesskab noget i en kurv. Sally forlader rummet, og Ann flytter indholdet af kurven til et andet sted. Spørgsmålet er, hvor Sally vil kigge efter indholdet, når hun kommer ind? Kan barnet gennemskue, at Sally ikke har samme viden som barnet, og derfor vil kigge "det forkerte sted"? Det kan børn ikke i 3 års alderen, men normalt godt omkring 5 års alderen. Forfatterne argumenterer som nævnt for, at mentaliseringen ikke

er en medfødt evne, men en evne, der opstår i og udspringer af samspillet med omsorgsgiverne. Et centralt argument for, at mentaliserings-evnen udvikles i tilknytningsrelationen, kommer fra forskning, der viser, at der er forskel på børns evne til at gennemskue falske antagelser afhængig af deres omsorgsmiljø (og tilknytningstype).

Spædbarnsforskningen og erkendelsesteorien forenes i det, forfatterne kalder "den sociale bio-feedback-teori om affektspejling". I følge den sociale bio-feedbackteori er spædbarnet som udgangspunkt uden "erkendelse" af egne tilstande. Barnet lærer derfor at forstå og forholde sig til egne tilstande via omsorgsgivernes aflæsning og gengivelse af dets tilstand.

Ifølge denne teori bliver spædbarnet i de tidligste måneder i stand til at kæde sit eget kropslige selv med emotionsudtrykkene hos omsorgsgiveren, der spejler og udtrykker barnets emotionelle tilstand. Forfatterne argumenterer for, at barnets primære sociale orientering understøttes af en biologisk forankret mekanisme: Sporing og maksimering af kontingens (overensstemmelse). Observationer af 1-2 måneder gamle spædbørn viser, at disse er i stand til at ændre bevægelsesmønstre, således at de kan kontrollere et objekts bevægelse, hvilket viser en rudimentær bevidsthed om kroppen og selvet. Endvidere foretrækker spædbørn i

denne alder at kigge på en direkte videooptagelse af deres egne bevægelser frem for fx en lidt ældre/forskudt optagelse. Forfatterne fremfører en hypotese om, at spædbarnets søgen efter fuldstændig kontingens er med til at etablere barnets oplevelse af kropsselve. Spædbarnet erkender sin krops afgrænsning og rumlige position igennem en oplevelse af, at der er sammenhæng mellem dets bevægelser og reaktioner i omverdenen.

I denne alder vil spædbørn foretrække emotionel kontakt, der er karakteriseret ved, at voksne tilstræber at afspejle barnets tilstand så korrekt som muligt. Barnet er optaget af optimering af kontingens. Imidlertid viser observationer og forsøg, at der indtræder et skift i spædbørnenes præferencer, når de er omkring 5 måneder gamle: I 5 måneders alderen vil størsteparten af børnene foretrække en ikke kontingent (en tidligere og lidt forskudt) optagelse af deres egne bevægelser. Det er interessant nok blevet set, at de spædbørn, der senere viser sig at have en autistisk forstyrrelse eller som i etårs alderen viser sig at have en desorganiseret tilknytningstype, ikke foretager den samme skifte i præference. De fortsætter i mange måneder med at foretrække fuldstændig kontingens, inden en udvikling på dette område kan registreres.

Barnets evne til at registrere og bearbejde egen tilstand kobles som nævnt med forældrenes spejling

af barnets emotionelle tilstand, og forældrenes reaktioner tjener derved både regulering og udvikling af barnets selvoplevelse. Forældrenes optimale måde at forholde sig til barnets udtryk på beskrives i bio-feedbackteorien som *markeret spejling*. Det er af afgørende betydning for børnenes udvikling, at forældrene viser barnet, at de aflæser dets tilstand, men også at denne "spejling" ikke bliver en fuldstændig kopiering af barnets reaktion. En markeret spejling er en bearbejdet udgave af barnets udtryk, fx som en over- eller underdrivelse af det følelsesmæssige udtryk². Forældre har ofte en instinktiv tendens til at overdrive deres affektive spejlinger af spædbørns udtryk – med intonation og ansigtsudtryk. Dette er tidligere blevet beskrevet som en simpel nødvendighed for at barnet kan opleve kommunikationen: det opfatter helst ting, der er tydelige, og overdrivelsen ses som en tydeliggørelse. Men ifølge denne

2 Dette centrale begreb er som nævnt et fænomen, der også tilskrives stor betydning af andre teoretikere. Bion og Winnicot kaldte det fx containing, og Stern beskriver det som affektiv afstemning. Winnicot fremhæver, at barnet lærer sig selv at kende i moderens ansigt. Forfatterne argumenterer for, at det er vigtigt at forstå mekanismen i fænomenet frem for blot at beskrive det, og de mener dermed, at de indlejrer de øvrige begreber i en konsistent teoretisk ramme.

teori er der mere tale om, at barnet på den måde bliver i stand til at registrere sig selv.

Barnet registrerer altså ikke en tilstræbt overensstemmende spejling af sit udtryk, men en bearbejdet – containet – version. Når barnet er ulykkeligt, og bliver nedreguleret gennem markeret affekt, oplever det, at dets egen tilstand kan modificeres og evt. beherskes gennem eksternalisering – ved at give udtryk for sin tilstand. Barnet erfarer, at den ydre mentalisering, som den voksne udviser i den markerede spejling, påvirker selvreguleringen.

Markeret spejling er også indlejret i forståelsen af legens betydning for barnets psykiske udvikling. I leg med barnet introducerer omsorgsgiveren symbolisering som er en forudsætning for at udvikle "forestillingsmodus". Dette er forståelsesmæssigt parallelt til den tidligere beskrivelse af udviklingen af selvoplevelsen i den sociale bio-feedbackteori. Det yngre barn oplever overensstemmelse mellem virkelighed og indre tilstand – "hvis jeg er bange, er det jeg er bange for frygtindgydende". I forestillingsleg hjælper omsorgsgiveren barnet til at symbolisere indre tilstande gennem en markeret, overdreven fremstilling af emotionerne. Barnet leger med – eksternaliserer – følelser og oplever med den voksnes hjælp, at det er muligt at eksperimentere med indre tilstande. Igen er der klare paralleller til Winnicots

teori om legens betydning – både for normaludviklingen og for senere reparative muligheder i terapi. Den nærværende teori sætter i en vis forstand Winnicots objekt-teori ind i en mere videnskabelig ramme i en empirisk funderet udviklingspsykologi.

I denne del af bogen beskrives teorien parallelt med flere behandlingsscases. Børn, der ikke er i stand til at lege, og som oplever egne og andres emotionelle udtryk konkret – ækvivalensniveau – gennemgår i legeterapi en reparativ udvikling gennem terapeutens fokusering på udviklingen af mentaliseringsevnen. Casene veksler mellem fremstilling af behandlingen og forfatterens refleksioner og kommentarer i forhold til udviklingsteorien. Det fremgår således, at fejludviklingen ikke på alle punkter er irreversibel, og at tilbud om at blive mødt i en mentaliseret (terapeutisk) relation kan igangsætte mentaliseringsprocesserne.

I sidste del af bogen er der overvejende fokus på betydningen af den præsenterede udviklingsforståelse/teori for fortolkningen af kernevan-skelighederne hos personlighedsforstyrrede patienter i voksenalderen. Borderlinebegrebet bruges i den "brede" betydning, hvori mange forskellige personlighedsforstyrrelser rummes. De vanskeligheder, der særlig karakteriserer borderlineforstyrrelser er ustabil fornemmelse

af selvet, impulsivitet, emotionel ustabilitet og irritabilitet, suicidal adfærd samt forsvarsmekanismerne splitting og projektiv identifikation.

Udviklingen af en borderline-forstyrrelse er forbundet med desorganiseret tilknytning: De forældre-barn-samspil som skaber desorganiseret tilknytning hos børn, beskrives som den vigtigste forklaringsmodel for udviklingen af borderline-forstyrrelser. Forskellige samspilsmønstre kan resultere i desorganiseret tilknytning. Forældrenes vanskelighed med at respondere adækvat på børnenes følelsesmæssige udtryk kan vise sig ved en forstærkning af barnets negative affekter. Fx gennem en umarkeret affekt, som ikke har adækvat relation til barnets tilstand, men som afspejler den voksnes ængstlige reaktion på barnets udtryk. En anden måde er, at barnets affekt bliver fejl-spejlet af omsorgspersonen, således at barnet ikke lærer sin egen emotionalitet at kende, men den voksnes. En hyppigt forekommende årsag til desorganiseret tilknytning er uforløste traumer hos omsorgspersonen, der kommer til udtryk i angstskabende eller ængstelig adfærd, eller i dissociative forstyrrelser, der forhindrer omsorgspersonen i at mentalisere barnets udtryk og tilstande.

Afhængig af hvilken grundform af manglende afstemning, der er tale om, vil psykopatologi få forskellige

udtryk. Tilknytningsrelationen er det sociale felt, hvor etableringen af affektregulering, selvet og mentaliseringevnen finder sted i småbarnsalderen. Det får derfor forskellig betydning for eventuel senere patologi, om tilknytningsrelationen har været præget af en utryg-overinvolveret, en utryg-afvisende eller en desorganiseret tilknytning. Den overinvolverede (og desorganiserede) tilknytning vil pga. fejlfafstemning med angstskabende emotioner skabe grundlaget for en personlighed præget af forsvarsmekanismen projektiv identifikation. En undgående tilknytningsstil hos omsorgspersonen vil føre til forstyrrelser af narcissistisk karakter og udvikling af et falsk selv, idet afstemningen er præget af fejlagtige følelser i forhold til spædbarnets indre tilstand³.

3 Ved forstærkningen af negative affekter forestiller forfatterne sig, at barnet må forsvare sig mod at blive oversvømmet af den negative affekt, og at udviklingen af forestillinger om den andens intentionalitet blokeres i dette forsvars tjeneste. Forestillingsevnen forbliver på ækvivalens-niveau, hvilket betyder, at barnet vedbliver at opleve, at dets følelse er en direkte afspejling af omverdenen – hvis barnet føler angst, er der noget faretruende i omgivelserne. Når der er tale om "det falske selv", altså når barnets tilstand forvrænges i spejlingen, opstår vanskeligheder i forholdet mellem den derigennem udviklede selvoplevelse og barnets "ægte tilstand".

I de sidste kapitler diskuteres implikationerne af teorien for terapi og terapeutens tilgang til patienten. Når patienterne er præget af vanskeligheder med den psykiske realitet – fx oplever egne og andres følelser i "ækvivalensmodus" – er de ikke i stand til at bearbejde klassiske fortolkninger af overføringsmaterialet. Terapeuten skal som følge heraf i mange tilfælde møde patienten med markeret spejling og derigennem give patienten mulighed for at udvikle et refleksivt rum omkring sin tilstand. Patologiforståelsen er som det er fremgået en deficit-forståelse (i modsætning til konflikt), og terapien skal derfor fokusere på at fremme patientens mulighed for at udvikle mentaliseringsevnen i overføringsrelationen.

Tilknytningsteoriens placering i teorien

Som nævnt er tilknytningsteorien en grundsten i den præsenterede teori. Bowlby anså tilknytningen som "målet" for evolutionen, og elementer i den livslange udvikling, fx udviklingen af empati, blev afledt af tilknytningen. Bowlby beskrev, at tilknytningsrelationen dannede udgangspunkt for målrettet partnerskab og for udviklingen af fundamentet for empatiens fremkomst. Barnets evne til at forudsige og tage bestik af forældrenes emotionelle tilstande blev beskrevet som et "bi-

afledt af tilknytningen. Altså at den evolutionære evne til tilknytning igangsætter og muliggør fundamentet for senere højere mentale evner, men at tilknytningen er det primære. Fonagy et al. mener derimod, at mentaliseringsevnen på det menneskelige niveau af artsudviklingen er mere betydningsfuld end tilknytningen. De mener derfor, at man bør "udvide" tilknytningsteoriens evolutionære grundforståelse, så udviklingen af senere færdigheder, der udviklingsmæssigt står i forhold til og er forbundet med tilknytningen, får en betydning i egen ret. Forfatterne formulerer, at tilknytningen snarere må ses som et middel end som et mål i sig selv. Tilknytningsrelationen og tilknytningssystemet udgør på den måde den relationelle base for udviklingen af mentalisering. Tryk tilknytning ligger til grund for mentaliseringskompetencen. Dette er et interessant teoretisk bidrag til, hvad der kan ses som elementer i det specifikt menneskelige, som til stadighed optager mange almenpsykologer.

I en vis forstand er der ingen modsætning mellem Bowlbys forståelse af udviklingen af empatievnene og udviklingen af mentaliseringsevnen. Grundmekanismen er den samme, idet empati parallelt med mentaliseringsevnen udspringer af tilknytningsrelationen. Og alligevel medvirker justeringen til, at nogle andre perspektiver åbner sig, fx at

mentaliseringsen ikke blot er "bi-produkt" af den biologisk bestemte tilknytning, men et psykologisk mål i sig selv.

"Affektregulering, mentalisering og selvets udvikling" er en af de mest betydningsfulde psykologiske bøger, der er kommet i de seneste årtier. Den er en meget kompleks bog – også på dansk: Den er trods sine knap 500 sider ofte indholdsmæssig kompakt og kompliceret bl.a. som følge af en konsekvent akademisk diskuterende stil, der ikke er så almindelig i terapeutisk litteratur. I den akademiske ånd fremstilles teorier, som forfatterne efterfølgende lægger afstand til, meget loyalt. Derved fremkommer mere subtile nuancer i begrebsforståelsen og eventuelle erkendelsesteoretiske modsætninger. Som læser er det krævende – men naturligvis også meget spændende, hvis man bliver draget af de små forskelles betydning.

Derudover bærer bogen præg af, at der er forskellige bidragsydere, og det virker mange steder som om, at de enkelte kapitler har eksisteret uafhængigt af hinanden tidligere. Bogen rummer utallige henvisninger til, at foregående eller efterfølgende kapitler vil rumme en grundigere gennemgang af de emner, som det aktuelle kapitel omhandler. Det betyder en del gentagelser, der, hvis de var udeladt, kunne have gjort bogen omkring 75 sider kortere.

Oversætterne har ved flere begreber valgt at skrive det oprindelige engelske ord i parentes, hvilket giver friheden til i højere grad at indlæse flere nuancer i det engelske begreb, end oversættelsen kan rumme. Samtidig er det en stor fordel for de læsere, der har været i kast med den engelske udgave tidligere. Den gode oversættelse kan dog i sagens natur ikke gøre svært læselige passager lettere end i den engelske udgave.

Bogen er meget spændende og inspirerende at læse. Måske særlig i et tilknytningsteoretisk perspektiv, idet denne teori har udgjort en særposition blandt de psykodynamiske teorier, ved at fastholde forankring i almen udviklingspsykologi og stillet krav om overensstemmelse med anden videnskab – fx biologien og arvelighedsteorien. Mange af grundforestillingerne i den nærværende bog bygger på begreber udviklet i tilknytningsforskningen af Ainsworth og Main. Denne teori er en vigtig videreudvikling af tilknytningstænkningen til et nyt niveau. Denne videreudvikling har ikke mindst rødder i det kliniske arbejde, der bogen igennem og især i sidste del bruges til at illustrere, nuancere og udbygge teorierne. I disse kliniske cases ser vi mentalisering udfolde sig i det virkelige liv. Det gør bogen meget levende og spændende at læse i disse dele, samtidig med at casene giver perspektiver til den teoretiske for-

ståelse og stor inspiration til mange grene af det kliniske arbejde.

Sammenfattende er der tale om en svær men meget vigtig bog, der udgør grundtænkningen bag de snart mange bøger om mentaliseringsbaseret behandling, der er udkommet i de senere år (fx: *The Handbook of Mentalization-Based Treatment* af J. Allen & P. Fonagy; *Mentalizing in*

Clinical Practice af J. Allen, P. Fonagy & A. Bateman; og *Mentalization-based Treatment for Borderline Personality Disorder: A Practical Guide* af A. Bateman og P. Fonagy (denne er lige udkommet på dansk med titlen: *Mentaliseringsbaseret behandling af borderlinepersonlighedsforstyrrelser – en praktisk guide*”). Flere vil givetvis følge.

Claus Haugaard Jacobsen og Karen Vibeke Mortensen (red.):
Supervision af psykoterapi. Teori og praksis.
Akademisk Forlag. København 2007
256 sider. Pris D.kr. 299
ISBN: 978-87-500-3888-7

Matrix 2008; 3, 276-280

Anmeldt af Else Margrethe Berg

Det har etter hvert blitt vanlig å se på psykoterapisupervisjon som et eget fagområde, endog en profesjon med sin egen teori, praksis og supervisjon. "Supervision af psykoterapi. Teori og praksis" er et godt og meget velkomment bidrag til et slikt teorigrunnlag. Boken er reflektert, gjennomarbeidet og knytter teori og empiriske studier konsekvent opp mot praktisk supervis-

jonsvirksomhet. Det kan merkes at forfatterne vet hva de skriver om, og selv har solid teoretisk og praktisk bakgrunn innenfor fagområdet.

Claus Haugaard Jacobsen og Karen Vibeke Mortensen er redaktører og hovedforfattere. De sier selv at de ikke har hatt ambisjoner om å skrive en uttømmende lærebok i tradisjonell forstand. Deres utgangspunkt

Else Margrethe Berg, overlege, spesialist i psykiatri. Studenthelsetjenesten, Pb94 Blindern, 0314 Oslo. E-mail: emberg@online.no

har vært at de har villet fordype seg i emner innefor psykoterapisupervisjon som de har vært særlig interessert i, eller som de har funnet særlig viktige og delvis underbelyst i allerede eksisterende litteratur. Boken bærer preg av dette personlige engasjementet, og det bidrar vesentlig til bokens styrke. Det viser seg imidlertid også at de, gjennom denne tilnærmingen, kommer til å formidle store deler av nåtidig supervisjonsteori og empiri og kommer inn på de sentrale aspektene og problemstillingene innenfor hele feltet psykoterapisupervisjon. Boken er derfor blitt tilstrekkelig bred og omfattende i tematikk til at den etter min mening vil fungere meget godt også som generell lærebok i psykoterapisupervisjon.

Bokens første halvdel er i hovedsak skrevet av Claus Haugaard Jacobsen og Karen Vibeke Mortensen (Kirsten Agerskov er medforfatter i ett av kapitlene), og tar for seg det generelle rundt psykoterapisupervisjon. Supervisjonens rammer, kontrakt, materialets presentasjon og supervisors rolle og oppgaver har for eksempel fått hver sine kapitler. I tillegg kommer noen mer overordnede teoretiske og begrepsavklarende kapitler og to meget tankevekkende kapitler om "Det vanskelige kontrollproblem" og om etikk.

Det gjøres et stort og nyttig arbeid mht å avgrense og karakterisere det særegne og typiske ved supervisjons-

veiledning, mye ved å sammenligne med grenseområder som pedagogikk, terapi, trening/rollespill, prosessveiledning med personale osv. Det gjøres også et forsøk på å gjøre en grenseoppgang mellom psykoterapisupervisjon og det de kaller "veiledning". Dette synes å tilsvare det norske skillet (i hvert fall i psykiaterutdannelsen) mellom psykoterapiveiledning og klinisk veiledning. Til tross for dette forsøket på grenseoppgang er det vanskelig å se at skillet mellom psykoterapisupervisjon og veiledning i praksis preger resten av boken. Det avspeiler vel at denne differensieringen i praktisk virksomhet kan være vanskelig, selv om det er et skille som tankemessig (og ramme-/kontraktsmessig) er vel verdt å bale med.

Det er ikke plass her til å referere eller diskutere mange av de fine poenger og observasjoner som boken er full av. Heller ikke de ting jeg ville vektet annerledes. Jeg skal imidlertid kort peke på et viktig aspekt ved boken. Forfatterne gjentar ved flere anledninger at målsettingen med supervisjon ikke bare er å hjelpe til å utvikle supervisandens faglige funksjon, men at supervisor også har et (etisk, ikke juridisk) ansvar for at de klientene som supervisanden behandler får forsvarlig behandling. Supervisor vil i tillegg i mange tilfeller fungere som "gate-keeper" for godkjenning av adkomst til profesjoner. Dette sy-

net på (et utvidet) ansvarsområde for supervisor avspeiler seg generelt ved at det legges stor vekt på spørsmål som etikk og kontrollfunksjonen. Begge områdene har fått egne kapitler, som på en jordnær og klok måte drøfter kompleksiteten rundt makt og ansvar i supervisjonsrelasjonen. Kapitlet om kontraktetablering er også viktig i dette perspektivet. Der fremheves viktigheten av på forhånd å avtale eksplisitt å legge inn (evt. gjensidige) evalueringer i et supervisjonsforløp, med mest mulig "klare og spesifikke" kriterier for evaluering. Det problematiseres imidlertid også at slike kriterier er relativt enkle å lage mht. kvantitative krav (mengde supervisjon, fraværskrav, lengde av psykoterapeutisk praksis), mens kvalitetskravene er vanskelige å operasjonalisere. Dette illustreres indirekte av at det i et senere kapittel nevnes bl.a. at supervisjonskandidaten skal utvikle ferdigheter bl.a. i "å lytte aktivt og på flere plan, romme andres smerte uten å flykte eller bli overinvolvert, kunne møte andre med respekt og takt og kunne konfrontere når det er nødvendig." Dette er åpenbart viktige ferdigheter, men hvordan fastslå at kandidaten er "god nok" mht dette? Vanskeligheten knyttet til å evaluere de kvalitative aspektene kan føre til at man tar tilflukt i det som er lett å måle og veie og dermed unnslipper noen nødvendige vurderinger som kanskje i stor grad bygger på

taus kunnskap, og der valideringen knyttes til en form for kollegial konsensus. Sånn sett virker det som et godt råd når det i etikk-kapitlet står at hvis man ikke kan godkjenne en kandidat bør en annen supervisor også vurdere vedkommende.

Etiske problemstillinger er ikke bare en viktig del av kontroll og godkjennings-aspektet. Det argumenteres også godt for at supervisor har en viktig rolle mht å hjelpe kandidaten til å se komplekse etiske problemstillinger i behandling og reflektere over dette. Det gis en del eksempler på etisk svikt i behandlingsforhold, inkludert f. eks. dårlig timede intervensjoner eller for tidlig fjerning av forsvar. Det blir gjennom dette tydelig at etikken er nøye innvevd i fagligheten og overførings-/ motoverføringssspørsmål. Og at etisk dårlig praksis ikke bare er knyttet til (evt. ubevisste) valg, men også kan være forbundet med at kandidaten rett og slett er for uerfaren.

Så langt om bokens generelle del. I siste halvdel bidrar ytterligere 7 forfattere (Geir Høstmark Nielsen, Matilde Lajer, Søren Aagaard, Lise-lotte Grünbaum, Lars Thorgaard, Bent Rosenbaum og Morten Kjølbye) i 7 ulike kapitler som tar for seg supervisjon i spesielle kontekster. (Jeg savner for øvrig at forfatternavnene står i innholdsfortegnelsen knyttet til hvert kapittel).

Boken gjør et poeng av at supervisjon av psykoterapi har ulike ut-

fordringer og ulike fokusområder innenfor forskjellige praksisfelt. Disse kapitlene bidrar til en slik bevisstgjøring, bl.a. på hva man går inn i hvis man blir bedt om å gi veiledning utenfor sitt spesialfelt. Men de gir også nyttig kunnskap innenfor hvert av de beskrevne områdene.

De områdene som behandles er supervisjon av psykodynamisk korttidsterapi, gruppeanalytisk psykoterapi, psykoterapi med barn og unge, psykosepsykoterapi, borderlinepsykoterapi og supervisjon ved tverrkulturelle problemstillinger. Til slutt er det også et kapittel om supervisjon av supervisjon. Det er dessverre ikke rom her for å kommentere hvert enkelt bidrag. Jeg vil som en smakebit bare nevne noen korte momenter fra to av kapitlene. Det er kapitler som er særlig relevante for min egen praksis, nemlig kapitlet om supervisjon ved psykodynamisk korttidsterapi og kapitlet om supervisjon av gruppeanalytisk terapi.

I kapitlet om supervisjon av korttidsterapi beskrives den tendens til utålmodighet og forhastethet som kan prege (spesielt uerfarne) terapeuter innenfor dette formatet. Presset fra (kort-) tidsrammen kan erfaringsmessig føre til overdreven mål- og resultatorientering, overdrevent jakt på "sterke og ekte følelser", overivrighet mht å konfrontere og tolke, ubalanse mellom teknikkorientering og terapeutisk holdning,

avslutningsangst og avslutningskyld. Disse fenomenene må derfor være i supervisors fokus.

Forfatterne av kapitlet om supervisjon av gruppeanalyse har valgt å bygge sin tekst rundt mange eksempler (spesielt fra en supervisjonsgruppe), og knytter refleksjoner til de situasjoner som beskrives. Eksempelene er gjenkjennelige i sin kompleksitet, og formen på fremstillingen er interessant, også fordi den illustrerer hvordan den type kunnskap som søkes formidlet gjennom veiledning nettopp er eksempelstyrt. Supervisjonens hovedfokus er å bidra til en fordypet forståelse gjennom at supervisjonsgruppen bidrar med å se materialet fra mange vinkler, og at terapeutenes låsthet gradvis løses opp gjennom denne prosessen. Formen på fremstillingen gir et verdifullt blikk inn i selve supervisjonsprosessen, og som leser får man, gjennom tekstens blanding av kompaktet og åpenhet, tilgang til mange assosiasjoner og refleksjonsmuligheter mht det som presenteres. Dette vil kanskje spesielt gjelde mer erfarne supervisorer, for mange viktige fokusområder og metodespørsmål forblir implisitte eller unevnt i teksten, noe som kan begrense nytten som grunntekst for den mer uerfarne gruppeanalytiske supervisor.

Boken har altså to deler, en generell og en viet ulike supervisjonsområ-

der. Den er godt komponert og kan med fordel leses fra perm til perm. Bøker med flere kapitler av ulike forfattere lider ofte under gjentakelser. Det er ikke tilfelle her. Hvert kapittel kan også leses for seg hvis man er opptatt av spesielle problemstillinger. Særlig gjelder dette den siste halvdel av boken. Boken egner seg som helhet meget godt for de som er ferske i veilederrollen. Også de mer erfarne vil finne mye stoff til ettertanke. Det har i hvertfall gitt denne anmelderen tanker og inspirasjon til justering av egen supervisjonspraksis.

Haugaard Jacobsen og Mortensen sier selv at boken er skrevet på psykodynamisk grunnlag, men at mye av første del er allmenn supervisjonsteori som kan brukes også av supervisorer med andre referanserammer (kognitiv, systemisk, narrativ). Jeg stusser imidlertid på at de synes å avgrense bokens målgruppe hovedsakelig til de som superviserer psykologer og "psykiatere med videreutdanning i psykoterapi". Dette

avspeiler kanskje interne danske forhold? Men for norske forhold synes jeg boken absolutt også egner seg som litteratur for psykoterapiveiledere for den obligatoriske (3-årige) psykoterapiveiledningen innenfor psykiaterutdanningen.

Noe av det jeg likte best ved boken var at den forener stor faglig tyngde med at alle kapitlene har en tydelig forfatterstemme som henvender seg til meg som leser og vil meg noe. Forfatterne redegjør for sentral teori, problemstillinger og dilemmaer, men tar også et eget standpunkt mht hva han/hun synes er vesentlig og "riktig". Dette gjør boken lett å lese, det er klargjørende for tanken, engasjerende og assosiasjonskappende. Forfatteren snakker til meg, men med rom for at jeg kan svare. Det er en autoritativ tone i boken, men ikke autoritær. Det gjør den også godt egnet til studiebok/diskusjonsbok blant kollegaer, for eksempel blant veiledere knyttet til utdanningsinstitutter i psykoterapi.

Miljøterapi på dynamisk grundlag

Redigeret af Torben Schjødt & Torben Heinskou (2007)

København: Hans Reitzels Forlag. 290 sider.

Matrix 2008; 3, 281-292

En anmeldelse, refleksion og perspektivering
af Ole Jakob Storebø

I første halvdel af 2007 udkom der en ny bog om miljøterapi i Danmark. Det er tale om en ambitiøs bog, der som et af sine erklærede formål har at bygge videre på Birgitte Bechgaards (red.) bog om miljøterapi fra 1992. Respekten for Bechgaards bog er tydelig, og redaktørerne beskriver i forordet, hvordan Bechgaards bog blev udgivet på rette tidspunkt, hvor behovet for teoretiske beskrivelser af det miljøterapeutiske arbejde var stort, og de påpeger samtidigt, hvordan hendes bog var med til at videreudvikle dette arbejde. Det er redaktørernes ønske, at denne nye bog, på tilsvarende vis kan bidrage til en kvalificering og konsolidering af den miljøterapeutiske tænkning og praksis. Redaktørerne Torben Schjødt og Torben Heinskou har fået en række på i alt 10 fagpersoner til at bidrage

med artikler om emnet. Bogen er delt ind i tre hoveddele: Den første handler om, hvad miljøterapi er, den anden del om opgaver og roller i miljøterapien, og den sidste del fokuserer på, hvordan miljøterapien kan udformes mere specifikt i forhold til forskellige patientgrupper. Der er tale om 14 relativt korte kapitler på mellem 11-20 sider. Alle kapitler er velskrevne og interessante, dog er der en forskel på deres relevans. Redaktørerne nævner i indledningen, at særligt tre aspekter er fundamentale for deres forståelse af miljøterapi, nemlig det *organisationspsykologiske*, det *relationelle* og det *etiske* aspekt. I bogens første del forsøges det at give et tredimensionalt billede af miljøterapien, hvor disse tre aspekter og deres forbindelse til miljøterapi belyses. Det sidste aspekt er umiddelbart noget overraskende,

Ole Jakob Storebø, afdelingspsykolog og gruppeanalytisk psykoterapeut. Behandlingshjemmet Nebs Møllegård, Ringsted kommune. E-mail: Olej@ringsted.dk

det er ikke så oplagt og selvfølgelig knyttet til miljøterapien som de to første, men desto større var også undertegnede's ahaoplevelse, da kapitlet om miljøterapiens etiske aspekt blev læst og reflekteret over. Også andre kapitler har det været en stor oplevelse at læse qua den særlige viden, som derigennem er blevet delt med mig som læser. Andre kapitler har dog virket som noget gammel nyt eller som mindre vedkommende i denne sammenhæng. Jeg vil nedenunder gennemgå og kommentere/ perspektivere hvert enkelt kapitel. Nogle kapitler vil blive gennemgået mere grundigt end andre, hvilket afspejler undertegnede's særlige interesse, andre læsere vil måske prioritere anderledes. Ligeledes vil de aspekter, jeg trækker frem, afspejle det, jeg som læser har fundet specielt spændende eller kritikværdigt. Bogen henvender sig til alle med interesse for miljøterapi og kan læses uden særlige faglige forudsætninger. Redaktørerne forestiller sig, at bogen både kan bruges som lærebog på lange og mellem-lange videregående uddannelser, på miljøterapeutiske kurser og uddannelser samt ved undervisning og i det daglige arbejde på behandlingsinstitutionerne. Næsten alle bidragsydere i bogen har deres primære erfaringsbaggrund fra psykiatrien, og det bærer bogen også præg af. Det er dog redaktørernes forventning, at miljøterapeutisk interesserede

fra andre sammenhænge også kan hente inspiration i bogen. Det da også min opfattelse, at dette er tilfældet, men det kan undre, at man ikke har fundet en forfatter fra den døgninstitutionelle verden, hvor mange institutioner arbejder systematisk miljøterapeutisk og har gjort det i flere årtier.

Kapitel 1: 'Miljøterapi- terapeutisk miljø' af Torben Schjødt og Torben Heinskou er et kort introduktionkapitel, hvor flere af de efterfølgende kapitlers hovedpointer bliver trukket frem. Dette kapitel formår virkelig at fungere som "appetitvækker", og særligt meget glæder jeg mig over understregningen af miljøterapi som en terapiform. Dette er en forskel fra ovennævnte Bechgaards bog, hvor det netop blev præciseret, at miljøterapi var en realitets- og aktivitetsbetonet behandlingsmetode og noget andet end psykoterapi. Schjødt og Heinskou fokuserer i dette kapitel på, at man ved miljøterapi søger at tilrettelægge hele miljøet sådan, at det virker terapeutisk. En vigtig forudsætning for denne forståelse ligger i forfatterens opfattelse af hele behandlingsorganisationen. De skriver, at alle de miljøterapeutiske aktiviteter skal betragtes med en figurgrund forståelse, hvor hele miljøet bliver den grund, som de enkelte behandlingsdele eller aktiviteter skal ses i forhold til. Inspirationen fra den gruppeanalytiske teori er ty-

delig og det beskrives, hvordan miljøterapi er terapi i, ved og af miljøet. En anden ting, jeg i dette kapitel bider mærke i, er den interessante pointe omkring tilknytning på organisationsniveau. Både personalet og patienterne kan knytte sig til hele afdelingen. Jeg finder denne påpeging væsentlig ikke mindst i lyset af den større tendens til gennemtræk af miljøterapeutisk personale (noget der kendetegner hele arbejdsmarkedet og i øvrigt hele "tidsånden", hvor der skiftes hurtigere mellem forskellige arbejdspladser). Denne hurtigere udskiftning giver vanskeligere vilkår for det relationelle arbejde og det fokus på to personers tilknytning, som er vigtigt for personlig ændring og udvikling. Det at betragte hele afdelingen med dens forskellige og skiftende medarbejdere som tilknytningsobjekt er derfor interessant og i overensstemmelse med nyere forskning. Fonagy, 2008 fortalte ved et kursus, som jeg var på for nyligt, om et forskningsprojekt, der havde vist, at der var en sammenhæng mellem det antal voksne, der kendte børnenes navne i skolen og børnenes psykiske tilstand. Desto flere voksne, der kendte det enkelte barns navn, desto bedre havde barnet det. Det er derfor væsentligt også at tænke på patienternes samlede tilknytning til hele afsnittet/afdelingen. Det er blot væsentligt, at de eventuelt forskellige opfattelser af patienten bliver integreret af det

samlede personale ved konferencer. I kapitel 2: 'Miljøterapiens organisationspsykologiske aspekt' af Torben Heinskou er der en række spændende overvejelser og refleksioner om organisationen og den påvirkning, som den udøver på hele gruppen og den enkelte. Det bliver beskrevet, at der i den miljøterapeutiske organisation er et stort pres både fra patienten selv, fra personalets irrationalitet og fra den irrationalitet, der også eksisterer i beslutningssystemet. For at dæmme op for alle de irrationale processer er det vigtigt med et stramt fokus på hovedopgaven og på selve organiseringen af det terapeutiske miljø. Det terapeutiske miljø kan via en undersøgende kultur og udtalt refleksion i forskellige fora begrænse den uheldige effekt af de irrationelle processer. Det bliver af forfatteren fremhævet, at disse processer i det terapeutiske miljø kan bruges til at fremme den miljøterapeutiske behandling.

I kapitel 3: 'Miljøterapiens relationelle aspekt' af Torben Schjødt er der fokus på den anden vigtige "søjle" i miljøterapien, nemlig det relationelle aspekt. Forfatteren indleder kapitlet med at understrege, at den relation, der opstår mellem miljøterapeut og patient og den deri indbyggede mulighed for udvikling, kan sammenlignes med det tidlige mor-barn forhold. Det er en antagelse, at det er muligt at ændre på

patientens intrapsyriske strukturer via den nære relation til behandleren, og forfatteren henviser til nyere spædbarns- og neurobiologisk forskning, der støtter denne hypotese. Han fremhæver også de biologiske komponenter i den psykodynamiske behandling og henviser til forskning, der viser, at der sker ændringer af hjernekemien i forbindelse med psykoterapeutisk behandling. Dette betyder måske, at der på sigt vil blive en mindre grøft mellem den biologiske behandling og den miljøterapeutiske behandling. Forfatteren fremhæver, at miljøterapeutisk behandling ikke er mindre biologisk end medicinsk behandling. Fonagy et al.(2004) har da også henvist til forskning, der viser at der i psykoterapeutisk behandling sker ændringer i serotonin og dopamin niveauet. Der er i dette kapitel en ordentlig og god redegørelse for objektrelationsteori og disse teories forbindelse til miljøterapien samt om Franz Alexanders begreb: *Korrigerende oplevelse*, der handler om, hvordan de indre objektrelationer kan ændres via nye relationelle erfaringer. Dernæst tager forfatteren fat i selvpsykologien og i Bjørn Killingmos' såkaldte *bekræftende interventioner*. Dette sidste er meget interessant, idet der understreges miljøterapiens mulighed for bekræftelse via aktiviteter- såkaldt bekræftende samvær- frem for via verbal intervention. Efter min

mening er der nemlig en fare for, at man ved mundtlig bekræftelse kommer til at fastholde patienten i dennes problemer frem for at "skubbe" til udvikling og ændring. Ved bekræftende samvær kan man både bekræfte patientens eksistens, betydning, værdi og give anerkendelse af patientens oplevelser samtidigt med konfrontation. Fonagy & Allan, 2006 har i deres håndbog for mentaliseringsbaseret behandling vist betydningen af konfrontation for at fremme patientens mentaliseringskompetence, og ligeledes har Sørensen, 2006 understreget, hvor vigtig påpegning og konfrontation er for at kunne opdage de skjulte dysregulerede følelser, som ofte er skjult under forskellige adfærdsformer. Ved at træde i karakter og konfrontere adfærd kan man nogle gange nemmere komme til at arbejde med affektregulering. Et afsnit om mentaliseringsbegrebet ville have været på sin plads i dette kapitel. Arbejdet med mentalisering er som skabt til det relationelle arbejde for miljøterapeuten. Fonagy et al., 2004 beskriver, at det efter deres mening ikke drejer sig så meget om at ændre de indre objekter eller arbejdsmodeller (Bowlby, 2005) men i højere grad om at forbedre patientens mentaliseringsevne. Den forstyrrede personlighedsfunktion hos borderline patienter skyldes, at evnen til at forstå egne og andres følelser, tanker og intentioner er svækket,

og at det i arbejdet med at forbedre denne funktion er væsentligt med et fokus på det reelle forhold mellem patient og behandler og i mindre grad på overføringsforholdet. I det reelle forhold skal der sættes fokus på affektregulering og på en aktiv terapeutrolle, der stopper al ikke mentaliseringsfremmende aktivitet (Fonagy & Allen, 2006). Kapitlet afsluttes med henvisning til forrige kapitel om organisationen, hvilket giver en fin sammenhæng og er givende for læseren.

Kapitel 4 'Miljøterapiens etiske aspekt' af Bent Rosenbaum er, som tidligere skrevet, et overraskende kapitel, men meget interessant, og det satte mange tanker i gang hos mig. Jeg kom til at tænke på det terapeutiske samfund, som blev udviklet af de britiske pionérer som Maxwel Jones, Tom F. Main, Harold Bridger, S.H. Foukes, Pat de Maré, W.R. Bion m. fl.. Det var grundidéen med de terapeutiske samfund at etablere en organisationsform og et miljø, som var demokratisk, og som havde en flad ledelsesstruktur. Det var en konsekvens af den opfattelse, at det var det omgivende samfund, der havde skabt psykisk lidelse. (Kornerup, 2003). Jeg har selv arbejdet i psykiatriske afdelinger, der i større eller mindre grad var inspireret af 'det terapeutiske samfund', og når jeg tænker tilbage på disse afdelinger, kommer ordet etik

frem for mig. Til trods for at selve konstruktionen, som medførte, at rengøringsassistenten udøvede psykoterapi på linje med psykologerne, var et fejlslag, så var der noget etisk set rigtigt over dette. De psykiatriske afdelinger har om nogen været præget af et hierarki, hvor patienterne har været placeret i bunden. I de terapeutiske samfund blev der lavet om på dette, og der var et fint (dyds) etisk aspekt i dette. Forfatteren beskriver i kapitlet forskellige former for etik og understreger det vigtige i at kunne udholde *ikke viden*. Det at kunne vente på forståelsen og ikke vide hvad det er patienten taler om, ses som væsentlig for kontakten og for ikke at komme til at misforstå patienten. Ved at være til stede, rumme og containe skabes der mulighed for forståelse også på et ikke verbalt plan. Dette er helt i tråd med Allan Schores (2003) tanker, som påpeger den nonverbale og det ubevidste samspil, der foregår mellem patient og behandler. Rosenbaum argumenterer for, at også miljøterapeuter bør gennemgå en egentherapi for at kunne lære at forholde sig 'ikke vidende' til det, patienten fortæller og for at kunne håndtere de i afdelingen dagligdags' relationsbaserede dialoger. Jeg er meget enig i dette. Det er ret almindeligt i psykoterapeutiske uddannelsesforløb, at egentherapi indgår som en væsentlig del af uddannelsen. Hvorfor skal det være anderledes for miljøterapeuter,

kan man spørge. Snarere burde det være tvært om, idet miljøterapeuterne er en del af børnenes projektive felt i længere tid ad gangen end psykoterapeuterne. Ydermere er de i højere grad udsat for parallelprocesser og ubevidst kommunikation fra kollegaer end psykoterapeuter.

Kapitel nr. 5 af Margit Grønne Jørgensen 'Hverdagen og det projektive niveau' indleder del 2 i bogen og omhandler opgaver og roller i miljøterapi. Hun beskriver meget vedkommende hverdagen og "down to earth" arbejdet i den miljøterapeutiske afdeling, og hun beskriver betydningen af, at miljøterapi ikke kun handler om behandling, men også om observation og diagnostisering. Hun lægger vægt på ledelsens betydning i arbejdet med at skabe en undersøgende kultur og beskriver forskellige niveauer i forståelsen af behandlingen. Hun nævner hverdagens handleorienterede plan, det projektive niveau, refleksionsniveauet og hun understreger rammens betydning. Der er tale om et fint kapitel, der viser samspillet mellem hverdagens opgaver og aktiviteter og de psykiske processer, selv om man kan få fornemmelsen af, at der ikke er meget nyt i dette kapitel?

Kapitel 6 'Den miljøterapeutiske samtalegruppe' af Torben Heinskou er meget interessant læsning om, hvordan det enkelte subsystem

i den miljøterapeutiske afdeling afspejler andre systemer eller det store system. Heinskou beskriver, hvordan en enkelt patients indre, splittede verden kan påvirke personalegruppens holdninger og relationer eller omvendt. Der beskrives såkaldte Kibelgrupper, som er en samtalegruppe i afdelingen, hvor alle patienterne i afdelingen deltager. Kibelgrupperne har det særlige fokus, at de forsøger at forstå både patienternes dynamik, og hvordan denne påvirker afdelingen og de andre patienter, samt hvordan de daglige hændelser i afdelingen påvirker patientgruppen. Denne gruppe kan give mange oplysninger om afdelingen og patienternes tilstand. Hvordan de forskellige subsystemer kan påvirke hinanden, bliver også vist med et spændende afsnit om supervision af kibelgruppernes terapeuter. Det bliver påpeget, at supervision af kibelgruppernes terapeuter på sæt og vis er en supervision af afdelingens tilstand. Formålet med grupperne er også at forhindre, at patienterne får det dårligere grundet oplevelser i afdelingen og at styrke behandlingsalliancen. Der er derfor et etisk aspekt her også, fordi man anerkender, at patienterne kan få det dårligere af forskellige forhold i forbindelse med indlæggelsen. Terapigruppernes fokusering på reelle ydre forhold under indlæggelsen understreger den vægt, man i denne gruppeterapeutiske model lægger på

at skulle forholde sig til og bearbejde både patienternes intra- og interpsykiske univers og organisationskulturen i afsnittet.

I kapitel 7 af Anne Bergman om 'Kontaktpersonen i miljøterapien' bliver kontaktpersonrollen indgående beskrevet. Det er et praktisk kapitel med mange konkrete anvisninger og caseeksempler. Forfatteren beskriver, at kontaktpersonens holdning bør være præget af betingelsesløs varme, empati og personligt og fagligt nærvær. Dette er jeg i udgangspunktet enig i, men der er en fare ved udtrykket betingelsesløs varme, idet det kan føre til manglende konfrontering og kan modvirke en mere undersøgende udviklingsfremmende holdning, som kan styrke patientens egen mentaliserings-evne og motivation til at arbejde på 'egen opgave'. Der er mange rigtig gode og medrivende caseeksempler i dette kapitel, som giver en god eksempelificering af, hvordan det er at arbejde som miljøterapeut i praksis. I et caseeksempel om patienten Heidi beskrives, hvordan patienten falder til ro ved, at hun bliver forberedt på, hvad der skal ske inden aktiviteten starter. Det er dette fænomen, som af Kurt Palsvig er beskrevet som procesbevidsthed. Hans Kornerup, 1999 har foreslået følgende definition af procesbevidsthed: *Procesbevidsthed er reflekterende mentale processer, hvor begivenheder, handlinger og op-*

levelser (følelser og tanker) relateres og perspektiveres i rum og tid (før, nu og/eller fremtid) til en selv (s. 51). Det at arbejde med procesbevidsthed er efter min mening et meget vigtigt arbejdsredskab i miljøterapien, idet det fremmer patientens egen evne til at tænke, regulere affekt og til at mentalisere. Hele dette kapitel er i høj grad præget af en fin (dys)etisk holdning og megen respekt for patienterne. Forfatteren beskriver, hvordan det er vigtigt sammen med patienterne at sætte realistiske mål for behandlingen. Anne Bergman argumenterer for behovet for en miljøterapeutisk uddannelse for miljøterapeuterne, og hun sidestiller miljøterapi og psykoterapi. De er begge en form for terapi, det er blot forskellige metoder.

Kapitel 8 'Miljøterapi og psykoterapi' af Lisbeth Kaspersen omhandler psykoterapi i det miljøterapeutiske afsnit. Forfatteren påpeger, at der ikke længere er den samme skelnen mellem psykoterapi og miljøterapi. Dette kan man efter min mening finde støtte for i de nyere neurobiologiske og neuroaffektive teorier. Det ser ud til, at der i disse teorier kan findes evidens for en mere aktiv psykoterapeutrolle, hvor det reelle forhold tillægges større betydning. Denne bevægelse af psykoterapeutrollen er en bevægelse væk fra overførings/modoverførings fokuseringen og mere hen imod miljøte-

rapeutrollens naturligt indbyggede mere aktive terapeutrolle. Lisbeth Kaspersen skriver, at miljøterapi og psykoterapi har den samme opgave, hvis omdrejningspunkt er at tilbyde relationer, der kan give patienterne nye relationserfaringer. Samtidig understreges betydningen af, at patienterne også modtager psykoterapi. Forfatteren henviser til forskning, der viser, at kombinationen af psykoterapi og miljøterapi optimerer behandlingen af begge behandlingsformer. Jeg er enig i forfatterens beskrivelse af en bevægelse hen i mod en tilnærmelse mellem de to terapiformer, men der savnes alligevel i dette kapitel en noget dybere gennemgang af det særlige ved psykoterapi.

Kapitel 9 'Supervision og personaletræning i miljøterapien' af Ulla Charlotte Beck. I dette kapitel er det afsnittet om supervision, som efter min mening er mest relevant. Kapitlet indledes med et længere afsnit om personaletræning, som umiddelbart opleves som mindre relevant for denne bogs målgruppe, herefter er der et afsnit om coaching(?), og kapitlet afsluttes med et meget kort afsnit om et mere relevant emne, nemlig undervisning i miljøterapi. Derimellem omhandles supervision af miljøterapi. Forfatteren har en eklektisk holdning til supervision og beskriver forskellige supervisionsmetoder. Hun

er endvidere fortalende for, at der kan være en vifte af forskellige supervisionsmetoder, som der eventuelt kan vælges imellem fra gang til gang. Hun beskriver, at supervision indeholder både en relationsanalyse og en organisationsanalyse. Det er meget interessant, at også spændinger mellem forskellige terapeutiske retninger, mellem miljø- og individuel terapi og spændinger mellem ledelse og medarbejdere bliver nævnt som supervisionsfokus.

I kapitel 10 'Miljøterapi med børn og unge' af Annette Anbert og Hanne Larsson indledes bogens tredje og sidste del, som handler om miljøterapi med forskellige patientgrupper. I dette kapitel understreges betydningen af arbejdet med familien, både i forhold til behandling og i forhold til at kunne forstå barnets problematik. Kapitlet viser en stor organisationsteoretisk forståelse, der beskrives som bl.a. systemets påvirkning af den enkelte og vice versa. Forfatterne påpeger de mange særlige forhold ved miljøterapeutisk behandling af børn og unge, som for eksempel hvad angår udvikling, omsorg, beskyttelse og opdragelse. Der beskrives, hvordan den primære opgaveløsning organiseres i en grundstruktur, som er en tids- og aktivitetsmæssig døgnplan for alle patienter og medarbejdere, og dette eksemplificeres med flere caseeksempler.

I kapitel 11 'Miljøterapi med borderline patienter' af Randi Luggin gives der et godt overblik over forskellige teoretiske forståelser af borderline problematikken. Forfatteren har også flere af de nyere teorier med. Luggin anfører, at det er en stor udfordring at arbejde med borderline patienter. Hun understreger behovet for et godt supervisors- og konferencesystem, der kan integrere de ofte fragmenterede billeder, disse patienter præsenterer for de forskellige miljøterapeuter/behandlere. Den foretrukne behandling af borderline patienter er dagbehandling eller ambulante behandling. Forfatteren beskriver, at denne patientkategori har en tendens til at regrediere kraftigt ved døgnindlæggelse, derfor bør indlæggelse kun anvendes i særlige tilfælde. Disse patienter stiller store krav til personalet ikke mindst pga. hyppige selvmordstrusler og selvskadende adfærd. Luggin beskriver en adfærdsterapeutisk teknik, en såkaldt kædeanalyse, som indeholder en minutiøs gennemgang af, hvad der skete op til den selvskadende episode, hvilke følelser patienten havde, hvad der var af handlemuligheder etc. Dette minder en del om det af mig tidligere nævnte procesbevidsthedbegreb. Man kan forestille sig, at denne måde at tænke i proces på kan udbygge refleksions- og mentaliseringsevnen. Denne kædeanalyse kan dog først foretages, når patienten er faldet til ro, anfører

Luggin, der ganske detaljeret beskriver, hvordan behandlingen i en dagafdeling kan foregå. Afslutningsvis i dette kapitel, beskriver Luggin forskellige overførings- og modoverføringsreaktioner.

Kapitel 12 handler om 'Miljøterapi og psykopati' og er skrevet af Tine Wøbbe. Forfatteren stiller indledningsvis nogle meget relevante spørgsmål. Er det muligt at arbejde miljøterapeutisk med psykotiske patienter? Hvordan bør et terapeutisk miljø for denne patientgruppe tilrettelægges? Hvilken miljøterapeutisk holdning er det mest hensigtsmæssigt at møde disse patienter med? Før hun forsøger at besvare disse spørgsmål, skriver hun en meget spændende og dybdegående redegørelse for psykopatifænomenet. De forskellige diagnosesystemer gennemgås, og foruden de kendte beskrives Psykopatitjekliste (PCL-R), som er en klinisk vurderingsskala, der måler graden af psykopati. PCL-R kan skelne mellem psykopatiske træk af interpersonel/affektiv art og psykopatiske træk knyttet til livsstil/adfærd. Forfatteren anser dette vurderingsinstrument som et godt supplement til de klassiske diagnosesystemer. Psykopater er meget svære at behandle, de er ikke motiverede for at ændre sig. Tine Wøbbe beskriver et forskningsprojekt med miljøterapeutisk behandling tilrettelagt ud fra principperne

fra det terapeutiske samfund, der gjorde patienterne dårligere. Den type behandling, der kan hjælpe, er adfærdskorrigerende behandling og med klart fokus på den antisociale adfærd. Forfatteren understreger, at det er væsentligt med et fokus på at nuancere synet på psykopati. Psykopati kan ses som en relativ bred kategori omfattende kontinuum fra de lettere, overvejende narcissistiske prægede psykopater til de alvorligt forstyrrede, antisociale, voldelige og farlige kriminelle. De første kan muligvis behandles og de sidste slet ikke. Forfatteren beskriver, at det er i retspsykiatrien man finder de fleste psykopater, og det er også disse steder, man har mest erfaring med patientgruppen. I almenpsykiatrien er der sjældnere psykopater indlagt, og hvis det sker, er det en stor udfordring. Forfatteren refererer Glenn O. Gabbard, der har sagt, at det at have en psykopat blandt en almenpsykiatrisk population er som at lukke ræven ind i hønsegården. Disse patienter har brug for en miljøterapi, hvor der er stort fokus på konfrontation og håndfaste rammer. Jeg tænker, at dette betyder, at det er væsentligt at være opmærksom på patienter med psykopatiske træk i miljøterapien. Min egen erfaring fra børne/unge området er, at børn/unge, der er tidligt frustrerede og derfor må siges at have psykopatiske træk, kan behandles via langvarig psykoterapi, hvor der

især arbejdes meget med rammerne og overføringstolkninger.

I kapitel 13: 'Et terapeutisk miljø for psykotiske patienter' af Torben Schjødt gennemgås det særlige ved at arbejde miljøterapeutisk med denne mere sårbare patient gruppe. Forfatteren beskriver, at der er et stigende antal psykotiske patienter, som bliver indlagt på de psykiatriske afdelinger. Dette meget velkrevne og interessante kapitel indledes med en redegørelse af psykose fænomenet. Det er ganske ufrugtbart, anfører han, at diskutere, hvorvidt den biologiske eller den psykodynamiske måde at forklare psykotiske tilstande på er den 'rigtige'. Det er to forskellige synsvinkler, som tilsammen bidrager til forståelse af psykosen. Et terapeutisk miljø for psykotiske patienter bør derfor tilrettelægges med hensynstagen både til den biologiske og den psykodynamiske forståelse af fænomenet. Schjødt skriver, at det er væsentligt at tage stilling til, om det er en langsigtet behandlingsopgave eller en kortsigtet. Langt de fleste indlæggelser på voksenpsykiatriske afdelinger er akutte og derfor kriseprægede og udgør derfor en kortsigtet behandlingsopgave, som drejer sig om at reetablere patienten, således at han kan genfinde sit funktionsniveau. De mere langsigtede behandlingsopgaver af denne type patienter drejer sig om at tilvejebringe forandringer i patientens in-

dre struktur. Schjødt anfører dog, at fordi det er ret almindeligt for denne type patienter med en række korte indlæggelser, bliver der et langsigtet behandlingsforløb, hvorfor det er muligt at se også intrapsyriske ændringer. Ved denne type forløb kan afsnittet optræde som et (selv) objekt, på grund af den kontinuitet afsnittet repræsenterer i patienten psyke. Selv om der kan være stor udskiftning af personale, vil der altid være flere, der kender patienten. Han vil møde "kendte ansigter" og føle sig kendt. Der vil være nogle relationer at bygge videre på fra sidste indlæggelse. Forfatteren beskriver vigtigheden af en afpasset kontakt med disse patienter og den fordel, at "det fælles tredje" i miljøterapien kan være en aktivitet, som at gå en tur, spille bordtennis eller en praktisk opgave. Schjødt beskriver den særlige opgave med at "oversætte" patientens psykotiske sprog, og at dette kan give tryghed og en form for spejling og anerkendelse. Afslutningsvis diskuteres problematikken omkring brug af tvang.

I det sidste kapitel: Kapitel 14 'Det fremmede i en miljøterapeutisk afdeling' af Francisco Alberdi beskrives mødet med det, der er fremmed og anderledes. Francisco Alberdi giver læseren et detaljeret, medrivende og godt indblik i en indvandrerfamilies tidligere og nuværende strabadser. Han redegør detaljeret med stor

ordrigdom og visdom om, hvordan familien kan betragtes som et socialt system, der består af en række normer og regler omkring status, lederskab, autoritet, indre og ydre grænsedragning, åbenhed og lukkethed i forhold til omgivelserne osv. Den konkrete familie er i en meget svær overgangsperiode grundet blandt andet fødslen af et nyt barn- den ældste datter er lige blevet mor. Forud for dette ligger store konflikter mellem de enkelte familiemedlemmer, problemer i forbindelse med integration og personlige problemer. Datteren udvikler noget, der minder om en fødselsdepression og bliver indlagt på psykiatrisk afdeling. Det, der for den pågældende miljøterapeutiske afdeling umiddelbart blev betragtet som en velkendt opgave, viser sig imidlertid at blive en stor udfordring grundet mødet med en dysfunktionel familie i en svær overgangsperiode. Denne familie med en anderledes baggrund, normer og værdier var det lod, der i første omgang fik afdelingens normale containende og "undersøgende holdning" til at komme i ubalance. Primitive angstformer og forsvarsmekanismer blev aktiveret. Efterhånden kunne tvetydigheden og angsten rummes ved at man turde at se mere på de konkrete relationer frem for at se på etnicitet og det fremmede (det man ikke kan forstå) på en kategorial måde. Forfatteren understreger, at et af de

vigtigste kendetegn ved den miljøterapeutiske afdeling er den særlige stræben efter at udvikle og opretholde en "undersøgende kultur". For at kunne opretholde denne holdning kræves det, at afdelingen (og de enkelte miljøterapeuter/behandlere) tør se den anden i sig selv frem for at projicere den anden udenfor, for eksempel via rigide kategoriseringer. Denne proces kræver en kontakt med depressive stemninger, hvor sorg og skyld kan søge mod integration. Der er tale om et teoretisk udfordrende, men meget spændende kapitel, der sætter mange tanker og refleksioner i gang.

Denne anmeldelse er et udtryk for min subjektive opfattelse som læser. Jeg har omkring 15 års erfaring med at arbejde og beskæftige mig med miljøterapi, både som miljøterapeut og psykolog. Jeg har lært meget af at læse denne bog, og den er skrevet så pædagogisk, at jeg er overbevist om, at den også vil kunne give meget til den mindre erfarne læser. Det er meget glædeligt at konstatere, at med denne bog er miljøterapien opgraderet fra en aktivitetsbetonet behandlingsmetode til en form for terapi. Bogen kan i høj grad løfte arven efter Bechgaards bog og kan varmt anbefales.

Referencer

- Bechgaard, B. (red.) (1992). *Miljøterapi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bowlby, J. (2005). *A Secure Base*. New York: Routledge.
- Fonagy, et al. (2004). *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*. London: Karnac books Ltd.
- Fonagy, P. & Allen, J.G. (2006). *Handbook of Mentalization-Based Treatment*. West Sussex: John Wiley & Sons Ltd.
- Fonagy, P. (2008). Oplysning givet ved kursus med Peter Fonagy og Eia Aasen arrangeret af Nordic Interventions på LO skolen i marts 2008.
- Kornerup, H. (1999). *Børn på behandlingshjem år 1999 – en artikelsamling om miljøterapi*.
- Kornerup, H. (2003). *Miljøterapi med børn, udvalgte temaer*. Lejre: Forlaget Perikon.
- Schore, A. (2003). *Affect regulation and the Repair of the Self*. New York: W.W. Norton & Company, Inc.
- Sørensen, J.H. (2006). *Fonagy-Schore-Stern. Affektregulering i udvikling og psykoterapi*. København: Hans Reitzels Forlag.